

katholieke hogeschool
associatie KU Leuven

Studiegebied Onderwijs
Beernemstraat 10
8700 Tielt

KUNST ALS HEFBOOM VOOR HERINNERINGSEDUCATIE
HOE KUNNEN WE DE OUDSTE KLEUTERS VIA VERSCHILLENDE KUNSTVORMEN EMPATHIE EN RESPECT
BIJBRENGEN VOOR CONFLICTSITUATIES ALS WO1?

Promotor:

Mevr. S. Creemers

Mentor:

Mevr. C. Ligneel

Mevr. D. Vandaele

SCRIPTIE

aangeboden tot het verkrijgen van de graad
van bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs
door **Thalissa Casier, Jolien Sinnaeve en**
Sybe Vandemeulebroucke

Academiejaar 2013-2014

Copyright by VIVES campus Tielt

Zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van zowel de promotor(en) als de auteur(s) is overnemen, kopiëren, gebruiken of realiseren van deze uitgave of gedeelten ervan verboden. Voor aanvragen tot, of informatie i.v.m. het overnemen en/of gebruik en/of realisatie van gedeelten uit deze publicatie, kunt U zich wenden tot KATHO/PHO, Beernegemstraat 10, 8700 Tielt. Telefoonnummer: 051/400240 of via e-mail: info.tielt@vives.be.

Voorafgaande schriftelijke toestemming van de promotor(en) is eveneens vereist voor het aanwenden van de in dit afstudeerwerk beschreven (originele) methoden en materiaal en voor de inzending van deze publicatie ter deelname aan wetenschappelijke prijzen of wedstrijden.

“Omdat we het nooit zouden vergeten.”

Dankwoord

Deze bachelorproef werd niet door ons alleen tot stand gebracht, we kregen hierbij hulp en steun van heel wat mensen. De samenwerking met die mensen zorgde ervoor dat dit voor ons een boeiende tijd is geweest. Daarom houden wij ons eraan deze mensen te bedanken:

We willen Sieglinde Creemers, docent aan Vives campus Tielt, danken voor haar goede begeleiding, vele geduld en goede tips als promotor om deze bachelorproef tot een goed eind te brengen.

De directie, Dhr. Danny Jonckheere, van de vrije basisschool Langemark gaf ons niet alleen de kans om ons project uit te werken met de 3^e kleuterklas, maar was tevens ook onze coach. Bedankt hiervoor!

Ook willen wij in het bijzonder onze mentoren, Mevr. Christel Ligneel en Mevr. Daisy Vandaele bedanken. Door hun flexibiliteit en openheid konden wij onze creativiteit de vrije loop laten en hielpen ze ons ook met tips en ideeën.

We willen Wouter Sinaeve, deskundige educatie, danken voor zijn tijd en bijzonder interessante uitleg over zijn projecten die hij uitwerkt heeft voor het Flanders Fields Museum Ieper. Door zijn tips konden wij starten met een degelijke uitwerking van ons project.

Déborah Giampietro stond ons project bij met haar muzikaal talent. Ze zorgde voor een optimale begeleiding met haar dwarsfluit tijdens het zingen van het vredeslied.

Als laatst, maar zeker niet onbelangrijk, willen wij onze ouders, partners en familie bedanken voor hun steun en interesse in onze opleiding en ons project.

Inhoudstafel

Inleiding	1
1. Van conflict tot wereldoorlog.....	2
1.1 Wat zijn conflicten?	2
1.2 Omgaan met conflicten	3
1.3 Conflictsituaties bij kinderen.....	4
1.3.1 Belang van conflict	4
1.3.2 Tips om conflicten aan te pakken in de klas.....	4
2. Kunst in al zijn vormen	5
2.1 Wat is kunst?	5
2.2 Wanneer is kunst, kunst?	5
2.3 Kinderen en kunst.....	6
2.4 Kunsteducatie.....	7
2.4.1 Drie leervormen	7
2.4.2 Tips voor kunsteducatie	8
2.5 Kunst heeft een doel	9
2.5.1 Kunst als propaganda	9
2.5.2 Kunst als protest.....	9
2.5.3 Kunst als therapie.....	12
2.5.4 Kunst als herinnering.....	13
3. Herinneringen aan de wereldoorlog	15
3.1 Het collectief geheugen.....	15
3.2 Herinneringseducatie	16
3.2.1 Drie pijlers van herinneringseducatie.....	17
3.2.2 Tips voor herinneringseducatie	17
Naar de praktijk.....	19
De school en gemeente waar onze projectweek door ging.....	19
De leeftijdsgroep waarmee werd gewerkt.....	19
Het aantal kinderen dat deelnamen aan de projectweek.....	19
Algemene schets van onze experimenten	19
Onze ervaringen	21
Positieve ervaringen.....	21
Negatieve ervaringen	21
Good practices.....	22
Verhaal 'Opa is mijn held!'	22
Bezoek aan de Belgische Militaire begraafplaats.....	27

Algemeen besluit.....	30
De onderzoeksvraag.....	32
Bibliografie	33

Inleiding

Wij, drie studenten kleuteronderwijs aan de hogeschool Vives Tielt, kozen als bachelorproef 'Kunst als hefboom voor herinneringseducatie.' Binnen dit thema werd geopteerd om het herdenken van de Eerste Wereldoorlog centraal te stellen. Dit leek ons een geschikt onderwerp om bij kinderen uit te werken aangezien de Eerste Wereldoorlog precies 100 jaar geleden begon en er nog altijd veel restanten en monumenten in de omgeving van kinderen terug te vinden zijn.

Vooraleer we naar de praktijk kunnen stappen moeten we ons verdiepen in de thema's kunst, herinneringseducatie en het conflict van de Eerste Wereldoorlog om dan onze bachelorproef concreet vorm te geven. Het is de bedoeling om de Eerste Wereldoorlog te herinneren met behulp van kunst en dit voor kinderen met een leeftijd van 5 à 6 jaar.

Onze visietekst is een literatuurstudie omtrent eerder genoemde thema's, die niet alleen de begrippen wil omschrijven maar ook praktijkgerichte informatie wil opleveren. Het is namelijk de bedoeling om de oudste kleuters mee te nemen in het thema (WO1). Door hen zo actief en creatief mogelijk aan het werk te zetten via herinneringseducatie.

Om te beginnen staan we stil bij het onderwerp 'conflict', omdat we de Eerste Wereldoorlog ruimer willen bekijken. Conflict lag namelijk aan de basis van de Eerste Wereldoorlog. We gaan na wat dit inhoudt, hoe het ontstaat en welke aanpak mogelijk is in conflictsituaties. We richten ons niet alleen op volwassenen, maar we bekijken ook de conflictsituaties specifiek bij kinderen.

Het volgende onderwerp van onze visietekst is 'kunst'. Hier bekijken we wat kunst betekent en wanneer we de benaming 'kunst' er aan toe kennen. Daarna gaan we verder met een onderdeel over kinderen en kunst, wat ons verder leidt naar hoe kunst in het onderwijs aangebracht kan worden. In het laatste stuk over dit onderwerp kozen we ervoor om ons enkel verder te verdiepen in kunst gelinkt aan de Eerste Wereldoorlog.

Tot slot bespreken we het onderwerp 'herinneringseducatie'. Het eerste stuk gaat over het geheugen van een mens. Omdat dit van cruciaal belang is om te kunnen herinneren. Hier gaan we dieper in op bepaalde factoren die het herinneren beïnvloeden. Dit linken we ook telkens aan materiële en immateriële herinneringen van de Eerste Wereldoorlog. Om te eindigen volgt een stuk over herinneringseducatie, waaraan specifieke tips gelinkt worden om dit bij kinderen aan te brengen.

1. Van conflict tot wereldoorlog

Door onszelf vragen te stellen en informatie op te zoeken over de Eerste Wereldoorlog, kwamen we meer te weten over het ontstaan ervan. Alles begon in 1914 met een conflict tussen landen. Vandaag de dag zijn er nog altijd conflicten in de wereld, die spijtig genoeg kunnen leiden tot oorlog. Conflicten vinden we ook terug in onze eigen omgeving. We moeten ze soms niet ver zoeken. Ook voor jonge kinderen zijn conflicten herkenbare situaties. Doordat de leerkracht als taak heeft kinderen aan te tonen dat conflicten in hun leefwereld voorkomen, kan het ingaan op conflicten in hun omgeving een manier zijn om de Eerste wereldoorlog te gaan verduidelijken. Hierdoor werden ook telkens linken gelegd tussen de theoretische neerslagen en de feiten uit de Eerste Wereldoorlog.

1.1 Wat zijn conflicten?

Hans van Vuren (2006) vermeldt in zijn artikel dat conflicten overal kunnen voorkomen waar mensen samen zijn. Volgens hem ontstaat een conflict door een verschil van mening tussen verschillende partijen. Wanneer we in de zoekmachine Van Dale woordenboek (2014) het woord 'conflict' invoeren, krijgen we een gelijkaardige verklaring.

We zien dat een conflict meestal wordt beschreven als een ruzie, botsing tussen twee of meerdere personen, een verschil van mening dat heeft geleid tot een ruzie. Dit zien we ook terug in de visie van M. de Groot (2004). Volgens de online Van Dale is er sprake van conflict in geval van strijd of verschil van mening. Daarnaast selecteerden wij een definitie, die onze voorkeur kreeg. Omdat ze volgens ons het meest volledig leek.

*“Een conflict is een verschil van mening waarbij twee of meerdere personen/partijen een doelstelling nastreven of een waarde aanhangen die onverenigbaar blijken te zijn en daardoor in botsing komen.”
(En-sie, 2013)*

Indien conflicten niet opgelost worden, groeit dit zelfs en worden ze steeds heftiger. Uiteindelijk wordt ook het doel van het conflict verschoven. Eerst heeft men als doel het conflict op te willen lossen, later heeft men als doel de ander te kwetsen. (van Vuren, 2006)

Soorten conflicten

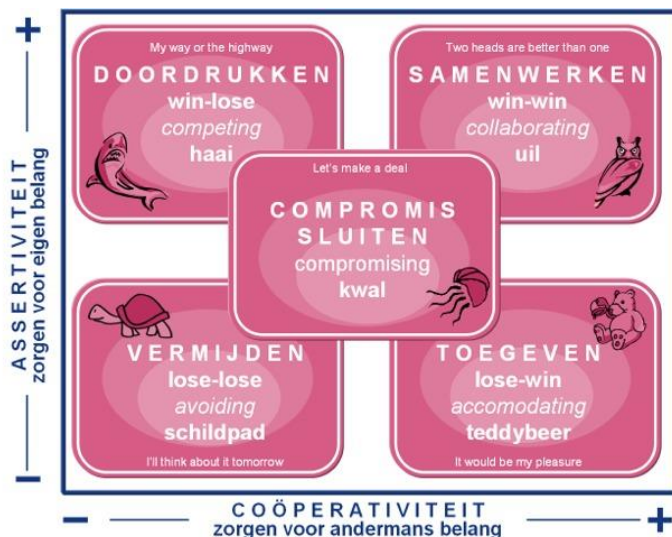
Volgens Hans van Vuren (2006) kunnen we verschillende soorten conflicten onderscheiden, namelijk een instrumentele- of taakconflict waarbij het conflict gericht is op de inhoud van het werk. Dit kan bijvoorbeeld over een verschil in visie en regels gaan. Daarnaast beschrijft hij ook een sociaal-emotioneel of persoonlijk conflict waarbij gevoelens zoals angst, haat en onzekerheid aan de basis kunnen liggen van het conflict. Als laatste soort conflict vernoemt hij het belangenconflict. Hier gaat de strijd om het eigen belang, waar het verschil van mening over geld, macht, positie of status een rol speelt. Ook de deskundigen van de organisatie Medinfo (2011) beamen deze verschillende soorten van conflict.

Ook tijdens de Eerste Wereldoorlog konden we deze soorten van conflicten onderscheiden. Zo zorgde de industriële revolutie voor een grote economische bloei en vooruitgang. Men maakte meer en meer gebruik van machines om wapens te maken, maar ook oorlogen werden voortaan op industriële schaal gevoerd met behulp van tanks, machinegeweren, ... Hierdoor probeerde men vanaf

de eeuwwisseling meer bondgenootschappen te sluiten op militair vlak. Groot-Brittannië en Rusland kozen de zijde van Frankrijk en Oostenrijk-Hongarije koos voor het Duitse rijk. De spanningen tussen beide partijen liepen hoog op en ze begonnen aan een wapenwedloop. Vanaf 1907 is het wachten naar een aanleiding om ten strijde te trekken. Dit conflict kunnen we vooral plaatsen onder 'belangenconflict' want iedereen strijdt om de hoogste machtspositie. Maar ook sociaal- emotionele conflicten kwamen aan bod tijdens de Eerste Wereldoorlog, want in juni 1914 werden Franz Ferdinand (troonopvolger van Oostenrijk) en zijn vrouw vermoord door een Servische student uit gevoelens van haat. Door deze aanslag stelt Oostenrijk een eis aan Servië, maar Servië weigert. Oostenrijk-Hongarije is boos en gebruikt dit als excuus om de oorlog te verklaren. Gevoelens van haat lokten een conflict uit.

(Lampo, 2014)

1.2 Omgaan met conflicten

Hans van Vuren (2006) geeft aan dat er naast soorten conflicten, ook verschillende conflictstijlen bestaan. Deze geven weer hoe je als persoon kan omgaan met een conflict. Dit wordt opgedeeld in vijf omgangsvormen, namelijk vermijden, toegeven, doordrukken, compromissen sluiten en samenwerken.

(Thomas-Kilmann model, 2010)

Als we even terugkijken naar de Eerste Wereldoorlog, zien we dat er verschillende conflictstijlen door elkaar werden gebruikt. Zo maakte men gebruik van 'doordrukken' als één van de conflictstijlen. Dit toen België in augustus 1914 de Duitse troepen weigerde door het land te laten passeren. Hun reactie hierop was de oorlog met België te verklaren. Deze conflictstijl loste het conflict absoluut niet op. Integendeel, het werd erger. In 1918 kwam een nieuw sterk Amerikaans leger onze troepen versterken. Hier kunnen we spreken van de conflictstijl 'samenwerken'. Ook zagen we dit fenomeen in andere landen, waardoor bondgenootschappen gesmeed werden tussen landen. Langzaam werd het duidelijk dat Duitsland aan het einde van zijn krachten was, op 9 november 1918 werd de Duitse Keizer van zijn troon afgezet. Op 11 november 1918 zwegen de wapens uiteindelijk. Een halfjaar later, in 1919, legden de winnaars van de Eerste Wereldoorlog, Duitsland bikkelharte voorwaarden op in het verdrag van Versailles. Verschillende landen maakten gebruik van de conflictstijl 'toegeven'. Door deze manier van omgaan met het conflict, zaaiden ze meteen de kiem voor de Tweede Wereldoorlog. (Lampo, 2014)

1.3 Conflictsituaties bij kinderen

Conflicten komen niet alleen voor bij volwassenen, maar ook bij kinderen. Dit wordt weergegeven in een artikel van Dorian de Haan en Elly Singer (2006). Zij verwoorden als het ware drie soorten botsingen, die verschillen in ernst namelijk ongelukjes of pech-jes, meningsverschil en ruzie.

Ongelukjes of pech-jes is een eerste vorm van conflict, deze vorm duurt niet lang. Ze worden zo genoemd omdat ze veronderstellen dat kinderen in zo' n situatie pech hebben gehad en het daarbij laten. Dit soort botsing tussen kinderen is ook zelden zichtbaar voor anderen. Dit kan zich uiten in het geven van een duw, een klap, afpakken van speelgoed of afwijzing door een ander kind. Een tweede vorm is meningsverschil, dit doet zich voor wanneer kinderen zich enige tijd volharden in hun verzet totdat één van beiden toegeeft, opgeeft of als er een compromis wordt gevonden. De laatste vorm omvat ruzie. Hierbij laten kinderen sterke, emotionele reacties zien zoals boosheid of verdriet. Dit zijn reacties die tonen dat voor één of beide kinderen de grens van het toelaatbare is overschreden.

1.3.1 Belang van conflict

De ontwikkelingspsychologen de Haan en Singer (2006), vinden het erg belangrijk dat jonge kinderen conflicten hebben omdat dit goed is voor de ontwikkeling van het kind. Zo leren de kinderen zich weerbaar opstellen en op een correcte wijze communiceren met anderen indien zij hierop gewezen worden. Ook is het kenmerkend voor jonge kinderen dat ze een conflict nooit langer volhouden dan 5 minuten. Hier zijn er wel verschillen en overeenkomsten tussen jongens en meisjes. Het blijkt dat jongens vaker ruzie hebben als ze samen op zoek gaan naar een nieuwe activiteit, terwijl meisjes echter meer botsingen hebben tijdens het spelen. Hoewel conflicten niet prettig zijn, zijn ze ook bij volwassenen ergens goed voor. Zo schrijft Mariëlle de Groot (2004) in haar artikel dat conflicten goed zijn om onze eigen grenzen te leren kennen, om te leren uitkomen voor onze eigen mening en om onze relaties te vernieuwen. Ook schrijft ze dat een conflict in de zin van iets uitspreken of schreeuwen de aanzet kan zijn om ons hart eens te kunnen luchten.

1.3.2 Tips om conflicten aan te pakken in de klas

Omdat er volgens ons bijna dagelijks in de klas conflicten voorkomen, vinden we het belangrijk om aandacht te besteden hoe we als leerkracht op een creatieve manier kunnen omgaan met conflicten bij kinderen. Ook gaan we eens nader kijken wat we kunnen doen om kinderen op een goede manier te laten reageren op een conflict. Want als kinderen oog hebben voor elkaars eigenschappen en gevoelens, dan staan ze veel sterker. Hieronder vind je enkele praktische bevindingen van leerkrachten om op een concrete manier met conflicten om te gaan.

- Juffrouw Mieke (klasse, 2010) geeft aan dat kinderen onbewust probleemoplossend denken tijdens het voorlezen van een verhaal waar een conflict in voorkomt. Want verhalen spelen meestal in op de leefwereld van de kinderen waar vaak problemen opduiken die opgelost moeten worden. Hierdoor denken de kinderen spontaan mee over wat de personages kunnen doen en leren ze onbewust omgaan met conflicten.
- School 'De Kameleon' (klasse 2014), wil hun leerlingen vaardiger maken in conflicten en dit doen ze door slagzinnen te gebruiken. Een voorbeeld van een slagzin is 'Als je iets ziet dat niet kan, reageer dan!' die ze concreet hebben gemaakt aan de hand van een toneel.
- Ook zet De Kameleon (klasse 2014) in op een positief schoolklimaat. Ze hebben hiervoor een groepje opgericht waar ze klas overschrijdende projecten organiseren waarbij de leerlingen samenwerken, elkaar helpen en sturen. Hier leren leerlingen naar elkaar luisteren, hun standpunt te verdedigen en hoe ze moeten omgaan met meningsverschillen.

2. Kunst in al zijn vormen

Verder gingen wij aan het denken rond het onderwerp 'kunst'. Dit doordat we een artikel vonden omtrent kunst die kan zorgen voor stress en conflicten bij kinderen. (Long - Wood - Fecser, 2003)

We gingen op zoek naar wat kunst nu eigenlijk is en wanneer kunstwerken, kunst genoemd worden. Ook zoeken we uit wat kunst voor kinderen betekent en hoe we kunsteducatie kunnen toepassen. We eindigen met een stukje over de doelen van kunst, die zowel tijdens de oorlog gebruikt werd als erna.

2.1 Wat is kunst?

Wat kunst precies inhoudt is moeilijk weer te geven, want het is een zeer ruim begrip. Vele definities konden wij hierover terugvinden. We kozen deze die voor ons het best omschreef wat kunst kan inhouden. Zoals de online Van Dale (2014) beschrijft kunst als een verkregen vaardigheid in het één of ander. Kunstwerken, het vermogen om schoonheid te scheppen en esthetisch genot op te wekken. Vaardigheid, handigheid of een rare streek.

“Het is niet mogelijk een determinerende definitie te geven, omdat kunst een sociologisch, psychologisch én historisch gebonden begrip is. En dus continu in beweging. Kunst is in die zin een verzamelbegrip voor het totaal aan kunstuitingen, zoals dat gegroeid is vanuit historische en culturele tradities.”

(Cultuurnetwerk, 2014)

Van den Akker (2007) vertelt dat kunst door de mens gemaakt wordt en het een belangrijk onderdeel van onze cultuur vormt. Bij cultuur horen zaken zoals film, architectuur, taal, geschiedenis, eetgewoontes, tradities, ... Maar deze dingen zijn in iedere cultuur anders. Naast het bezig zijn met al deze dingen, kunnen mensen ook met creativiteit en fantasie bezig zijn. Zo kunnen mensen nadenken over problemen en hiervoor creatieve oplossingen bedenken, maar ook mooie dingen maken uit opgedane ervaringen en ervan genieten. Hierdoor kunnen we verschillende soorten kunst onderscheiden, zoals muziek, literatuur, dans, theater, architectuur en beeldende kunst.

2.2 Wanneer is kunst, kunst?

“Over kunst heeft bijna iedereen een eigen mening.

Er wordt veel over kunst geschreven en nog veel meer over gepraat of gediscussieerd.

Gelukkig verandert een kunstwerk niet door al die woorden.

Van negatieve kritiek wordt het niet lelijker, van lovende woorden niet mooier.

Een mening over een kunstwerk kan overigens veranderen:

wat je eens erg mooi vond, kun je later vreselijk vinden of andersom.

Het kan ook zijn dat je een werk eerst niet begrijpt, maar later wel.

Het is dus niet altijd een kwestie van smaak.

Het meest bijzondere van kunst is misschien wel dat het voor iedereen iets anders kan zijn.”

(de Jong, 2001)

Serdijn (2003) beweert dat een werk pas een kunstwerk wordt, wanneer de kunstenaar het werk als kunst ziet, de toeschouwers het ook eens zijn over de benaming ervan en het werk al een hele tijd gezien wordt als kunst. Indien dit niet voldoet, kan er conflict ontstaan over het werk en de benaming ervan.

Zembylas (2004) schrijft dat conflicten over kunstwerken zelden voorkomen, dit door twee redenen. Een eerste reden hiervoor is dat kunstwerken voor publicatie al de titel van kunst kregen waardoor de meerderheid van de bevolking het kunstwerk niet meer in twijfel trekt. Een tweede reden waardoor kunst geen conflict uitlokt is doordat mensen weten dat dit op verschillende manieren bekeken kan worden en dit dus een eigen mening is van de kunstenaar.

Hij geeft aan, dat als er dan toch conflicten ontstaan, dit komt door enerzijds morele redenen, wanneer onaanvaardbare thema's in kunst verbloemd worden. Voorbeelden hiervan zijn verkrachting, moord, ... Of anderzijds wettelijke redenen, zoals wanneer copyright gebeurt of contracten in gevaar gebracht worden. Bijvoorbeeld wanneer de overheid een kunstenaar vraagt om kunst te creëren over een bepaald onderwerp en hij opzettelijk geen rekening houdt met de eisen voor dit kunstwerk, wordt het contract verbroken. Daarnaast ontstaan ook conflicten doordat mensen andere (geloofs-) opvattingen, opvoedingen, ... meegekregen hebben.

Hij verwoordt ook dat mensen gebruik maken van kunst om hun eigen meningen over bepaalde thema's te uiten tegenover anderen. Dit doen ze meestal op een aanvaardbare manier, doordat men rekening houdt met de mogelijke mening van anderen.

2.3 Kinderen en kunst

Volgens Tijn Bossuyt (2013) is het niet de bedoeling om kinderen te overladen met zware, mentale en emotionele kunst, want zo schrik je kinderen af. Ook N.J. Long, M.M. Wood en F. Fecser (2003) beamen dit. Hij vult zijn visie aan met het geven van manieren om kinderen wel in contact te laten komen met kunst, namelijk via opvoeding, het milieu van het kind, de noodzaak en de aanwezigheid van kunst.

Van nature hebben kinderen al een soort interesse voor cultuur. Maar via de opvoeding van het kind kan ook kunst door de ouders geïntegreerd worden in hun dagelijks leven. Via opvoeding zal een kind sneller in deze zaken geïnteresseerd raken in kunst. Stel dat de mama vaak klassieke muziek beluistert en de papa kunst gebruikt om op te dansen, zal het kind eerder geneigd zijn om zelf ook kunst op te zoeken om er iets mee te doen. Ook blijkt dit uit het onderzoek van Van Lierde (2013) en in de visie van Alexander (2013). Zelfs als een kind in zijn of haar gezinssituatie niet met cultuur of kunst wordt geconfronteerd, ontmoet men dit vanzelf wel in de omgeving. Die omgeving kan bestaan uit onderwijs, jeugdwerk, organisaties, ... die kinderen in contact brengen met kunst. Ook het onderwijs organiseert vaak bezoeken naar toneelvoorstellingen. Doordat alle kinderen en mensen tijdens hun leven in aanraking komen met kunst, kunnen we zeggen dat kunst een noodzaak is. We hebben kunst nodig om onze droefheid, geluk, verliefdheid, ongenoegen, ... uit te kunnen drukken. Ook kinderen en vooral jongeren hebben dit nodig. Of we dat nu willen of niet, kunst zal er altijd zijn. Door kunst te ontmoeten, beleven en begrijpen, leren we ook onszelf voor een deel begrijpen. Voor kinderen is kunst niet louter een product, maar ook een gebeuren. Door kunst ontwikkelen we ook bepaalde gaven zoals creativiteit en expressievermogen.

2.4 Kunsteducatie

Verder gaan we op zoek naar kunst in het onderwijs want uit het vorige stuk halen we dat de schoolse omgeving een aanzet kan zijn voor kinderen om kunst te beleven. Ook door eigen ervaringen hebben we ondervonden dat kunst een zeer ruim begrip is en vaak afschrikt bij leerkrachten. Waardoor kunst minder vaak aan bod komt in het onderwijs. Zo krijgen kinderen de kans niet om hun kunstzinnige talenten te kunnen ontwikkelen. Daarom streeft het ministerie van onderwijs en vorming ernaar om kunsteducatie in het onderwijs te integreren, zodat kinderen toch kunnen kennismaken met kunst in al haar facetten. Dit streven werd geïntegreerd in het ontwikkelingsplan onder muzische ontwikkeling (OA 38, OA 41). Waar kleuters verwonderd zijn over hun eigen werken en die van anderen. Ze leren kunst beschouwen, creëren en erover reflecteren.

Volgens Jan De Braekeleer (2006) is het doel van kunsteducatie niet enkel het opdoen van kennis over kunstobjecten en kunstprocessen, maar ook het bestuderen van wat deze objecten en processen bij de beschouwer teweegbrengt.

“Kunsteducatie is elk educatief proces waarbij kunst hetzij als onderwerp, hetzij als middel wordt ingezet.” (De Braekeleer, 2006)

Kleuters hebben een zeer open houding tegenover hun omgeving. Ze gaan volop op ontdekking, onderzoek en gaan hun omgeving verkennen. Dit is nodig om verwondering te hebben bij kunst. Door zelf ook creativiteit, openheid en verwondering te stimuleren, zorgen we ervoor dat de open houding bij de kleuters behouden en verder ontwikkeld wordt. Verwondering kunnen we samenvatten in drie woorden, namelijk onverwachts, onbegrijpelijk, ontroering. (Mos, 2001; Bruin-Meijer, 2008; van Horn, 2007)

Volgens Sabine Alexander (2013) kunnen we deze verwondering stimuleren door aan kunsteducatie te doen. Deze visie haalt zij uit het boek, geschreven door Jean Brodie (1961), waarop zij verder bouwt om haar visie te staven.

Naast gezondheid, geluk en materiële zaken geeft ze aan dat een mens ook wetenschap, kunst, filosofie en spiritualiteit nodig heeft om te kunnen leven. Enerzijds hebben we wetenschap nodig om ons inzichten te geven, anderzijds hebben we kunst, filosofie en spiritualiteit nodig om die inzichten kenbaar te maken. Tegenwoordig is televisie en andere technologie veel belangrijker geworden, wat zij zeer jammer vindt.

Gelukkig hebben kinderen door hun gezinssituatie en door het huidige onderwijssysteem toch nog de kans om in aanraking met kunst te komen. Zo ontwikkelen ze ook hun (soms verborgen) talenten en verwerven ze waarden omtrent kunst. Wanneer kinderen op jonge leeftijd deze waarden meekrijgen, zullen ze dat waarschijnlijk ook meegeven met hun eigen kinderen. (Alexander, 2013)

2.4.1 Drie leervormen

De organisatie Cultuur op school (2014), die gespecialiseerd is in het geven van cursussen aan kinderen, geeft weer dat kunsteducatie allerlei traditionele kunstvormen omvat. Muziek, dans, theater, beeldende kunst, architectuur, film, fotografie en literatuur, maar ook moderne kunstvormen zoals popmuziek, games, creatieve nieuwe media, mode en design passen hierbij. Deze verschillende kunstvormen kunnen via kunsteducatie in het onderwijs aangebracht worden via drie leervormen, namelijk een actieve, receptieve of reflectieve manier. Een combinatie van deze

leervormen is de meest doeltreffende manier van kunsteducatie. Hieronder lichten we kort toe wat deze leervormen precies inhouden.

Als eerste leervorm werd de actieve manier genoemd. Hier nemen de kinderen zelf deel aan een kunstvorm. Ze leren zichzelf uitdrukken via kunst met of zonder materiaal. Dansen, schilderen, zingen kunnen hier een voorbeeld van zijn. Een tweede manier is het receptief aanpakken van kunst. Hier kijken of luisteren kinderen naar een kunstvorm. Ze leren stijlen of kenmerken herkennen, waarbij ze ook kennis van termen en begrippen opdoen. Dit kan bijvoorbeeld door naar een concert, theatervoorstelling, toneel gaan. Een laatste mogelijkheid is reflectieve kunst. Hier 'beschouwen' kinderen allerlei kunstvormen. Ze lezen, praten, denken en wisselen gedachten met elkaar over kunst. Een voorbeeld hiervan is een schilderwerk bekijken en dan elkaars mening vragen. (Cultuur op school 2014)

2.4.2 Tips voor kunsteducatie

Hier gaan we even in op de kwaliteit van kunsteducatie en op welke manier we hiermee aan de slag kunnen gaan in de klaspraktijk.

Volgens Janneke (2013), is kunst een thema waar je heel veel richtingen mee uit kan gaan. Je kunt kiezen om te werken rond kunstenaars, kunstwerken, wat vind je (niet) mooi en waarom, kleuren, technieken en nog veel meer.

Het is aan de leerkracht om kunst op zo'n kwaliteitsvolle manier in de klas te brengen, dat de betrokkenheid van de kinderen hoog blijft. (Bamford, 2008)

Annemarie Timmermans (2009) merkt hierbij op dat er bij kinderen een grotere kans op succes is als een kunsteducatieproject leerzaam en interessant is. De voorwaarden voor succes zijn dat de kinderen positieve ervaringen moeten beleven en dat het kunsteducatieproject moet aansluiten bij de belevingswereld van de kinderen.

Op Klasse TV (2010) is er een zeer leerrijk videofragment terug te vinden over kunsteducatie in het onderwijs. Tijdens het filmpje zien we hoe juffrouw Sarah kunsteducatie toegankelijk maakt in haar klas. Dit doet ze door de kinderen eerst en vooral warm te maken met een verhaal over 'Floor', een meisje dat denkt niet te kunnen tekenen. Daarna biedt juffrouw Sarah allerlei werkvormen aan om kunst op een leuke manier te bekijken, dit doet ze bijvoorbeeld door het spel 'ik zie, ik zie, wat jij niet ziet' te spelen met prenten van kunstwerken. Daarna gaat ze aan de slag met de kinderen om zelf 'kunst' te maken. Ook krijgen we in het filmpje enkele tips te horen van hoe we het best omgaan met kunsteducatie in de klas. Zo is de eerste tip om zoveel mogelijk zintuigen aan te spreken en concreet materiaal erbij te betrekken, want hierdoor zullen kinderen echt gemotiveerd worden. Een tweede tip is om elk kind zich op zijn of haar eigen manier te laten uitdrukken, want ze hebben allemaal wel iets dat hun ligt. De laatste tip die juffrouw Sarah ons meegeeft in het filmpje, is dat er moet gezorgd worden voor een toonmoment want ieder kind is trots op wat ze hebben gemaakt.

Hieronder geven we enkele tips van de organisatie 'Week van Amateurkunsten' (WAK), die toont hoe je kunsteducatie op een kwaliteitsvolle en concrete manier in de klas kan brengen aan de hand van verschillende kunstvormen.

- Speel een bepaald personage en verras de kinderen met een prachtig poppenspel. Maar er kan ook geopteerd worden voor een levend schimmenspel, waarbij de leerlingen zelf een personage zijn.
- Beschouwen van kunst kan op verschillende manieren. Bezoek een atelier van een beeldhouwer en bekijk van dichtbij hoe hij/zij te werk gaat.
- Laat kinderen zelf de aanzet naar kunst maken. Muziek creëren door ze eerst hun eigen instrumenten te laten maken. Instrumenten maken kan heel eenvoudig zijn met kosteloos materiaal en wat creativiteit.
- Laat kinderen meebeslissen. Maak bijvoorbeeld samen met de kinderen een stopmotion film met tekeningen van de kinderen of door hen gekozen voorwerpen.
- Integreer kunst in dagelijkse activiteiten. Organiseer een poëzieontbijt waarbij men kan genieten van een mengeling van luisteren en smullen.

2.5 Kunst heeft een doel

Kunst was al altijd aanwezig en werd gebruikt tijdens en na de oorlog om bepaalde doelen te bereiken. Zoals het volk bespelen om steun te verkrijgen. Maar ook als protest om te pleiten voor de vrede. Hierboven hebben we al even de mogelijke vormen van kunst opgesomd. Maar kozen ervoor om enkel in te gaan op kunst als propaganda, kunst als protest, kunst als therapie en kunst als herinnering. Dit omdat de link met deze kunstsoorten en het thema 'Eerste Wereldoorlog' voor ons het meest relevant is. Onder de titel 'oorlogskunst' vermelden we enkel de kunstvormen die ons het meest aanspreken.

2.5.1 Kunst als propaganda

Chielens (2012) schrijft dat tijdens de oorlog enorm veel propagandakunst gemaakt werd om zo politieke macht te verkrijgen. Affiches, pamfletten, kranten en posters werden gemaakt en verspreid om de bevolking ervan te overtuigen dat de oorlog als 'een goede zaak' werd gevoerd. Maar ook filmbeelden werden als propagandamiddel gebruikt. Het probleem is wel dat propaganda maar zelden berust op de waarheid. In bepaalde opzichten kan je deze propagandakunst van toen zelfs vergelijken met misleidende reclame van nu. (Filmmuseum 1914-1918)

De propaganda misleidde naast de vele mannen en jongeren ook vele kunstenaars. Voorbeelden hiervan worden in het onderdeel 'oorlogskunst' weergegeven. Ze lieten zich meeslepen in de patriottische houding van Europa. De overheid stelde bepaalde kunstenaars aan als 'oorlogskunstenaars'. Zij kregen de taak om informatie en propaganda vorm te geven, maar ook om de gebeurtenissen op het slagveld vast te leggen. Al snel maakte het patriottisme plaats voor streven naar het in leven blijven. (Kammelar, 2007; WAK 2014)

2.5.2 Kunst als protest

Oorlog is hard, veroorzaakt lijden en vechten. Oorlog is een lelijk iets. Maar wat lelijk is, inspireert. Zo is dit ook in de kunst. Kunst kan een uitlaatklep zijn om met de gruwel van de oorlog om te gaan en dit zet kunstenaars aan tot denken, het zet hen aan het werk. De kunst die hieruit voortvloeit kan gruwelijk, confronterend, maar ook bijzonder mooi zijn. (WAK 2014)

"Als je kunst en oorlog samenbrengt, krijg je een perfect koppel." (Demoustier, 1962)

Tijdens de oorlog kwam vooral de kritische kunst op. Kunst wordt vooral gebruikt als een tegenpool voor de oorlog. Kunstenaars stellen vragen, schudden mensen wakker, houden de maatschappij een

spiegel voor. De kritische kunst gaat tegen de oorlog in en dit in verschillende vormen van kunst. (WAK 2014)

Wij kozen voor spotprenten, straatartiesten, protestliederen, dadaïsme, expressionisme en oorlogspoëzie omdat deze het duidelijkst overgebracht worden als kritische kunst naar de buitenwereld.

Spotprenten en cartoons

Spotprenten en cartoons zijn grappige tekeningen waarin een persoon of situatie heel erg wordt uitvergroot. (SchoolTV 2014)

In de tijd van de Eerste Wereldoorlog konden we ze meestal tergvinden in tijdschriften, kranten of werden ze verwerkt in pamfletten en affiches. Spotprenten vereenvoudigen de actualiteit en zijn gemaakt om het publiek te overtuigen en zijn vaak echte kunstwerken. Hier kun je als voorbeeld Louis Raemaekers zien, hij maakte anti-Duitse cartoons in de Amsterdam Telegraaf. (WAK 2014)

Straatartiesten

Straatartiesten leveren vaak kritiek op oorlogssituaties of het geweld in de wereld. De dag van vandaag wordt dit geuit via graffiti of fotografie exposities. Dit is hun manier om te tonen dat kunst sterker is dan oorlog. Zoals Banksy (1973), hij leverde met graffiti veel kritiek op oorlogssituaties en ander geweld in de wereld. Hij maakte onder andere 'Girl and soldier' in Bethlehem. (WAK 2014)

Oorlogslieder

Muziek is een kunstvorm die niet weg te denken is uit de oorlog. Uiteraard was er muziek om de moraal hoog te houden. Zo had je de verschillende marsen die tijdens de oorlog werden gecomponeerd (bv. 'The Great little Army' van Kenneth J. Alford). Militaire muziekkapellen gingen dan mee naar het front en speelden deze marsliederen achter de frontlinie. Wanneer ze niet moesten spelen, werden ze dan ingeschakeld als brancardiers. In de oorlogstijd werden ook heel veel soldatenliederen gezongen (bv. 'It's a long way to tipperary'). Veel van die liederen werden bedacht door generaals, koningen, soldaten, keizers, ... om de gruwel van de oorlog te camoufleren, om even te kunnen ontspannen en om de vele zinloze, gesneuvelde soldaten als helden te herinneren. Het meest gezongen soldatenlied aller tijden is zeker en vast 'Lili Marleen' dat door een simpele soldaat Hans Leip aan het front van WO1 werd geschreven. Dit lied is een mooi voorbeeld van het gegeven dat kunst vaak de oorlog overstijgt.

Naast de vele soldatenliederen en marsen werden door de gewone burgers in oorlogstijd vaak straatliedjes of oorlogsliedjes gezongen. Uit de liedjes spreekt angst en onrust over hun geliefden aan het front, maar ook verdriet van zij die hun man, zoon of vader verloren. Ook afschuw voor de gruwel van de oorlog en het verlangen naar vrede hoor je in de liedjes. Ook na de oorlog werden veel liederen gemaakt om de oorlog te herinneren, denk maar aan Willem Vermandere met zijn cover 'Who are we?' op een symfonie van Beethoven ('Ode an die Freude').

Protestliederen werden geschreven om een kritische blik te werpen op de maatschappij, dit ook tijdens de Eerste Wereldoorlog. (WAK 2014) Dit soort liederen werd vooral geschreven voor 1917, toen werden de soldaten niet aangemoedigd om in oorlog te treden. Pas nadat Amerika ons bijstond in de oorlog, kregen de liederen een ander toon en werden ze gemaakt om de moraal hoog te houden. Dit schreef Geschiedenis24(2008) als online geschiedeniskrant.

Dadaïsme

Dadaïsme ontstond tijdens de Eerste Wereldoorlog in het neutrale Zwitserland. De kunstenaars waren ontgoocheld over de oorlog die vastliep in een loopgravenoorlog. Kunstenaars onder elkaar besloten om het artistieke gebeuren te gaan bespotten. De kunstenaars in Dada hielden zich vooral bezig met beeldende kunst, poëzie, theater en grafisch ontwerp. Gekende dadaïsten zijn Marchel Duchamp, Kurt Schwitters en Max Ernst. (Depestel, 2009; Elger, 2004)

Expressionisme

Het Expressionisme, ook wel de kunst van onrust en de zoektocht naar de waarheid genoemd, dateerde van 1905 – 1920. Het is een stroming waarin de diepste gevoelens met eenvoudige middelen tot uitdrukking worden gebracht door kunstenaars. Binnen het expressionisme ligt de nadruk sterk op hevige emoties en de innerlijke visie van de kunstenaar. De beeldende kunstenaars binnen het expressionisme geven op een heftige wijze uitdrukking aan hun gevoelens van ergernis. De onderwerpen die zij weergeven choqueren de ouderwetse, klassieke traditie gewende burgerij. Er bestaan veel expressionistische schilderijen waarin de kunstenaars hun opgedane trauma's van de Eerste Wereldoorlog trachten te uiten in hun kunst. Denk maar aan de schilderijen van Ernst Ludwig Kirchner (Duits expressionist). (Depestel, 2009; Wolf, 2009)

Oorlogspoëzie

<p><i>In Flanders Fields</i> <i>In Flanders Fields the poppies blow</i> <i>Between the crosses, row on row,</i> <i>That mark our place; and in the sky</i> <i>The larks, still bravely singing, fly</i> <i>Scarce heard amid the guns below.</i> <i>We are the Dead. Short days ago</i> <i>We lived, felt dawn, saw sunset glow,</i> <i>Loved, and were loved, and now we lie</i> <i>In Flanders Fields.</i> <i>Take up our quarrel with the foe:</i> <i>To you from failing hands we throw</i> <i>The torch; be yours to hold it high.</i> <i>If you break faith with us who die</i> <i>We shall not sleep, though poppies grow</i> <i>In Flanders Fields</i> <i>(McCrae, 1915)</i></p>	<p><i>In Vlaamse Velden</i> <i>In Vlaamse Velden waar de klapprozen bloeien</i> <i>Tussen de kruisen, rij na rij,</i> <i>Die hier onze plaats markeert; en in de lucht</i> <i>De leeuweriken, die moedig zingen, vliegen</i> <i>Amper gehoord tussen de wapens beneden.</i> <i>Wij zijn de doden. Korte dagen geleden</i> <i>Leefden we, voelden de zonsopgang, zagen de</i> <i>gloed van de zonsondergang, Beminden, en werden</i> <i>bemind, en nu liggen we. In Vlaamse Velden.</i> <i>Neem onze strijd op tegen de vijand:</i> <i>Aan jou geven de falende handen de fakkel</i> <i>door; aan jou om hem hoog te houden.</i> <i>Als je het geloof breekt met ons die stierven</i> <i>Zullen wij niet slapen, hoewel de klapprozen</i> <i>groeien in Vlaamse Velden</i> <i>(Coghe, 2014)</i></p>
--	--

Dat oorlog inspireert, is al heel lang bekend. Doorheen de kunstgeschiedenis waren er verschillende kunstenaars die allerlei beroemde slagen afbeelden, oorlogshelden op doek vereeuwigen, maar ook het lijden van mensen tijdens de oorlog afbeelden. Naast de oorlogskunstenaars die werden aangesteld door de overheid, waren er ook burgers en soldaten die hun belevenissen op een creatieve manier vastlegden. Zo heb je de oorlogskunstenaars Otto Dix (Duitsler) en Alfred Bastien (Belg) die in hun werken de afschuw van de oorlog weergaven. Ook oorlogsdichters lieten schokkende en realistische oorlogspoëzie na over de verschrikkingen van de loopgravenoorlog en gasaanvallen. (WAK 2014)

Flanders Fields Museum (2014) geeft als voorbeeld het beroemde gedicht van John McCrae. Een Canadese militaire arts en dichter die het gedicht 'In Flanders Fields' schreef begin mei 1915 in zijn hulppost 'Essex Farm', twee kilometer van het centrum van Ieper. Op 28 januari 1918 stierf hij aan longontsteking en hersenvliesontsteking. Maar zelfs na zijn dood, bleef zijn gedicht een steun voor vele medeburgers tijdens de oorlog.

2.5.3 Kunst als therapie

Kunst werd in tijden van oorlog en erna gebruikt met als doel een therapie te zijn voor diegene die de kunst maakt. Adie Wisse (2009) geeft aan dat vele mensen kampen met conflicten bij zichzelf of in hun omgeving, bijvoorbeeld door een ziekte, een afwijking, een andere mening, en kunnen dit met niemand of weinig mensen delen. Dit uit schaamte, angst of door andere achterliggende gevoelens. Het alleen verwerken van zo'n conflicten heeft een effect op het fysieke, emotionele en sociale van de mens. Vroeger werd er geen aandacht besteed aan personen met een conflict. Deze mensen stonden er vaak alleen voor om het op te lossen of te accepteren. Later werd gebruik gemaakt van kunstvormen om te kunnen spreken over allerlei soorten conflicten. Mensen met een ziekte, zoals borstkanker werden na hun operatie gebruikt als model in de fotografie. Dit om in de maatschappij een ruimte te creëren om over soortgelijke conflicten te spreken. Voor de patiënten zelf werkt het eerder therapeutisch. Ze zien hun lichaam vanuit een ander standpunt en leren hun 'nieuwe' lichaam accepteren. Ook werden er toneelstukken gemaakt waar duidelijk gesproken wordt over het conflict. Om te streven naar betere begeleiding en behandelingen bij soortgelijke conflicten. Dit raakt niet enkel de volledige maatschappij, maar ook groepen in de maatschappij, zoals de medische en de politieke wereld.

Adie Wisse (2009) geeft aan dat de kunstvormen ook anders ingeschakeld werden. Na onderzoek bleek dat psychosociale factoren, zoals stress bij de patiënten hun revalidatie of verwerkingsperiode nadelig beïnvloeden. Er volgt isolatie doordat deze patiënten vaak alle communicatie over het conflict verbreken. Naast intensieve psychische begeleiding en stressreductie trainingen, krijgt ook kunsttherapie een plaats in de tegenwoordige behandelingen hiervan. Hier is het de bedoeling dat de patiënt zelf aan de slag gaat om kunst te gebruiken als behandeling. Dit kan gaan over schilderkunst, tekenen, poëzie of andere literatuurvormen. De patiënt krijgt de opdracht zichzelf weer te geven via een bepaalde kunstvorm. Hierdoor moet er afstand genomen worden van zichzelf om als toeschouwer weer te geven wat ze zien en ervaren. Zo stappen de patiënten weg van het gevoel als slachtoffer en krijgen ze er grip op, je krijgt controle op de situatie. Dit brengt confrontatie, maar ook acceptatie bij de patiënt teweeg. Daarnaast zorgt het ook voor communicatie met de buitenwereld over het conflict. Acceptatie en communicatie werken ook mee om stress te beperken, waardoor het herstel positief ondersteund wordt en dus meer kans is op een hogere kwaliteit van leven.

Kunsttherapie bij kinderen

Smeijters (2000, 2003) zegt dat kunsttherapie ook gebruikt kan worden bij kinderen, om zo problemen en conflicten te achterhalen. Hij ziet kunsttherapie als een manier om in contact te komen met het onderbewustzijn van het kind. Door het aanbieden van kunstzinnige activiteiten kunnen kinderen zich spontaan en ongedwongen uiten. Het is als het ware een vorm van non-verbale expressie waarbij kinderen soms veel beter hun emoties en ervaringen in kunnen duidelijk maken. Kunsttherapie voor kinderen kan in verschillende vormen voorkomen zoals schilderen, tekenen, muziek maken, dansen, beeldhouwen of acteren. Deze middelen worden op een non-verbale manier ingezet om opgedane ervaringen van kinderen te verwerken. Hieronder bespreken we twee non-verbale vormen van kunsttherapie, beeldende therapie en muziektherapie, die volgens ons interessant zijn om mee te nemen naar de praktijk.

Beeldende therapie is een vorm van therapie waarbij het denken, voelen en handelen centraal staan. Volgens Evans en Dubowski (2001) is een tekening maken een communicatieve handeling. De tekenaar hoopt dat de beschouwer iets zal begrijpen van wat hij/zij heeft getekend. De tekenaar wil als het ware het interne beeld uit de geest tastbaar maken door het op een blad papier te tekenen. Van der Vijfeijken (2001), Meykens en Cluckers (1996) merken hierbij op dat tekenen een middel is om op een speelse wijze te experimenteren met gevoelens, gedachten en wensen die komen uit de innerlijke gevoelswereld. Door te tekenen kunnen kinderen deze onbewuste gevoelens, gedachten en wensen ontladen en uiten. Anders kunnen al deze zaken opgekropt blijven en vroeg of laat problemen geven. Daarnaast heb je ook muziektherapie. Dit is een vorm van therapie die de stemming, de emotionele beleving en zelfs het zenuwstelsel van kinderen kan beïnvloeden. Muziek kan worden ingezet om de vroege kinderlijke sociaal-emotionele ontwikkeling op gang te brengen. Aan de hand van toon, ritme, tempo, beweging en dynamiek heeft muziek als doel contact en communicatie bij kinderen tot stand te brengen. Via muziek kunnen kinderen hun emoties op verschillende manieren ontdekken en uitdrukken. (van Zweden – van Buuren, 2007)

Mesaros (2005) vult hier verder bij aan dat er binnen kunsttherapie voor kinderen toch enkele doelstellingen moeten nagestreefd worden. Deze zijn gericht op het stimuleren van de vertraagde ontwikkeling, voorkomen van achteruitgang in het functioneren of het psychosociaal functioneren te verbeteren.

2.5.4 Kunst als herinnering

Naast de kunst met als doel te informeren, documenteren, reageren, verwerken of te beïnvloeden, ontstond in de oorlogstijd ook trench art of loopgravenkunst. Deze kunst werd gemaakt tijdens de oorlog als tijdverdrijf en na de oorlog als herinnering eraan. (WAK 2014)

Loopgravenkunst is de naam die gegeven wordt aan een indrukwekkende waaier van driedimensionale metalen, stoffen, houten, benen of stenen voorwerpen die tijdens (of na) de Eerste Wereldoorlog gemaakt werden door soldaten, krijgsgevangenen, burgers en geïnterneerden. Hoewel de naam 'loopgravenkunst' ontstaan is tijdens de Eerste Wereldoorlog, werd dit al zo'n 200 jaar eerder beoefend door mensen die getroffen werden door één of ander conflict. (Saunders, N.J. 2004)

Loopgravenkunst uit de Eerste Wereldoorlog omvat voorwerpen die gemaakt werden uit gerecycleerd oorlogsmateriaal zoals hulzen van artilleriegranaten, kogels, handgranaten,

granaatscherven, scheeps- en vliegtuigonderdelen. Ook commercieel gemaakte voorwerpen werden op een kunstzinnige manier gepersonaliseerd zoals beschilderde helmen, gegraveerde sigarettendoosjes en wapens met persoonlijke namen ingekerfd. Maar loopgravenkunst werd echter ook gemaakt uit gemakkelijke vindbare grondstoffen zoals hout, been, steen en omvat ook geborduurde en beschilderde stoffen. (Saunders, N.J. 2004)

Saunders (2004) vertelt dat ze eerst geen idee hadden hoe loopgravenkunst geclassificeerd kon worden, hoe men orde erin kon scheppen en hoe men de menselijke levens die er zo nauw aan verbonden zijn ontsluit moesten worden. Het had maar weinig zin om gewoon een lijst te maken van alle houtgesneden voorwerpen, alle versierde hulzen, ... Want zo kwamen ze maar zeer weinig te weten. Daarom hebben ze een andere aanpak gezocht die het belang van deze voorwerpen probeerde aan te tonen door de omstandigheden te onderzoeken waar, wanneer, door wie en waarom ze gecreëerd werden. Dit was veel nuttiger. Zo hebben ze loopgravenkunst onderverdeeld in drie categorieën. De eerste categorie gaat over de loopgravenkunst die werd gemaakt door de soldaten zelf, tijdens de oorlog aan het front. De tweede categorie gaat over de loopgravenkunst die werd gemaakt door de burgers, met het achtergebleven oorlogsmateriaal. De laatste categorie gaat over loopgravenkunst die werd gemaakt voor commerciële productie en dienden als een zichtbare herinnering aan de oorlog.

3. Herinneringen aan de wereldoorlog

3.1 Het collectief geheugen

Vaak blijkt het dat herinneringen aan eenzelfde gebeurtenis verschilt van persoon tot persoon. Dit komt doordat het geheugen intrinsiek verbonden is met de beleving van elk individu. De benaming 'collectief geheugen' is hier dus niet altijd de correcte term om te gebruiken. Ieder individu heeft een andere herinnering aan de voorbije gebeurtenissen. Er is dus een verschil tussen collectief geheugen en individueel geheugen. Hoe beide tot stand komen hangt af van bepaalde factoren en is niet helemaal uitgeklaard. Wat wel vaststaat, is het feit dat collectief geheugen een vorm van herdenken is. (Van der Auwera, 2008)

Om de visie van Van der Auwera kracht bij te steken, vonden wij onderstaande definitie toepasselijk:

“Herinneren is steeds een persoonlijke aangelegenheid, die gerelateerd is aan een ervaring in het verleden. Collectief geheugen is dan een gefabriceerde versie van het persoonlijke geheugen aangepast aan wat het individuele verstand, juist of niet, beschouwt als gepast binnen een sociale context.” (Gedi en Elam, 1996)

Beïnvloedende factoren

Van der Auwera (2008) beschrijft ook de beïnvloedende factoren in haar visie over het collectief geheugen. Zij benoemt twee grote beïnvloedingen, financiële beïnvloeding en de omgeving van de persoon. Financiële beïnvloeding vinden we vooral meer in welvarende landen terug. In bepaalde streken kan er gesproken worden van een 'booming business' waar de herdenking zeer commercieel gericht is. Het is dus vanzelfsprekend dat ook in deze landen anders en meer herdacht wordt dan in landen met een lager inkomen.

Een voorbeeld van een voorwerp dat financieel uitgebuit wordt in bepaalde streken is de klapproos. Op het slagveld en bij onvruchtbare gronden was de poppie de enige bloeiende bloem. Dit werd daarom gezien als een symbool van leven. De soldaten droegen deze bloem bij zich, ook werd het symbool verwerkt in kunstwerken (In Flanders Fields – John McCrae). Daarna werd de poppie gezien als symbool van herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. (Grandfield, 1999)

Tegenwoordig verkoopt en verspreidt men poppies als een ware trend. Er werden ook al witte poppies gemaakt om niet enkel de oorlog zelf te herdenken, maar ook de burgers en soldaten die in deze tijd leefden. De witte poppies vertrekken vanuit de boodschap: nooit- meer-oorlog. (Peace Pledge Union, 1933)

Een tweede beïnvloedende factor is de omgeving waarin er geleefd wordt, namelijk de sociale context van de mens. Hieronder kunnen we kunst, souvenirs, restanten van gebouwen, ... plaatsen. (Van der Auwera, 2008) Als voorbeeld van deze beïnvloedende factor kunnen we ingaan op de deelname van de landen aan de oorlog. De historische achtergrond van hun deelname ligt telkens anders, ook het feit van verliezen en het overwinnen speelt hierin mee. Winnaars zullen sneller en anders herdenken dan de verliezers. In Ieper wordt doormiddel van de Menenpoort ook gebruik gemaakt van herdenken via de omgeving. Alle namen van bevelhebbers, maar ook van soldaten

werden ongeacht hun militaire rang vereeuwigd in steen. Ook wordt op die plaats, elke avond 'The last post' gespeeld als herinnering aan de soldaten.

Ook het landschap en andere materiële sporen beïnvloeden het herinneren. De oorlog tekende ons landschap. Dit vinden we vooral terug in de frontstreek, zoals kraters van ontplofte mijnen, loopgraven, restanten van bunkers en munitie, ... Zoals in Langemark enkele restanten van bovengrondse betonnen constructies terug te vinden zijn. Ook in Pilkem zijn nog altijd restanten van loopgraven terug te vinden. In Ieper kunnen toeristen een volledige rondleiding doorheen het landschap maken. Dit kan op eigen initiatief of met behulp van gidsen.

Daarnaast beschrijven Plate en Smelik (2006) dat ook filmsche verslagen en getuigenissen het herdenken kunnen beïnvloeden. Door de gebeurtenissen in beeld te brengen via een gelijkaardig filmverhaal kunnen nabestaanden dit herbeleven en herdenken. Maar ook door fragmenten van tijdens de gebeurtenis aan het publiek te laten zien zorgt dit ervoor dat iedereen een 'getuige' wordt. Via de beelden op het scherm komen de anderen op een plaats te staan van almacht en onmacht tegenover de gebeurtenis.

Ze vullen verder aan dat getuigenissen vaak ook onvolledig zijn en dus het herdenken ook kunnen beïnvloeden. Dit komt doordat het zien van rampen vaak traumatisch werkt bij mensen. Ons persoonlijk geheugen wist traumatische gebeurtenissen en dit maakt ons onbetrouwbaar als getuige. Tijdens de oorlog waren er kunstenaars die de opdracht kregen om getuige te zijn van de gebeurtenis en de feiten aan het front onmiddellijk vast te leggen. Dit zorgt ervoor dat kunst tijdens de Eerste Wereldoorlog de onvolledige herinnering overstijgt. (Plate en Smelik, 2006)

3.2 Herinneringseducatie

In 2008 gaf toenmalig minister van Onderwijs (Frank Vandenbroucke) de goedkeuring voor de oprichting van het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie. Het comité werd samengesteld uit enkele pedagogische verantwoordelijken die telkens een specifieke, belangrijke rol hebben op het vlak van herinneringseducatie. Zo werken er enkele pedagogische verantwoordelijken mee vanuit het 'In Flanders Fields Museum'. De opdracht van dit comité is het ondersteunen van schoolteams die bezig zijn met herinneringseducatie, dit doen ze door te werken aan de transparantie en de kwaliteit van het aanbod. (Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie 2011)

"Herinneringseducatie is werken aan een houding van actief respect in de huidige maatschappij vanuit de collectieve herinnering aan menselijk leed dat veroorzaakt is door menselijke gedragingen als oorlog, intolerantie of uitbuiting en dat niet vergeten mag worden."

(Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie 2011)

Met andere woorden wil herinneringseducatie kinderen en jongeren laten herinneren aan bepaalde periodes uit het verleden met bijzonder veel menselijk leed (bv. oorlogen). Dit gebeurt niet louter om het verleden te begrijpen, het gaat er vooral om wat ze uit dit verleden kunnen leren. (Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie 2011)

3.2.1 Drie pijlers van herinneringseducatie

Als we eens dieper gaan kijken, zien we dat herinneringseducatie op de pijlers 'kennis en inzicht', 'empathie en verbondenheid' en 'reflectie en actie' steunt. Hieronder worden deze pijlers kort uitgelegd. (Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie 2011)

Het overbrengen van kennis en inzicht is een noodzakelijke basis voor herinneringseducatie. Het heeft tot doel om leerlingen inzicht te verschaffen in een bepaalde historische context. Zo mogen we bijvoorbeeld over de veldslagen in de Westhoek tijdens Wereldoorlog 1, niet spreken over 'Duitsland' en 'Engeland', maar over het Duitse Rijk en het Britse Rijk. Niet alleen het onderwijzen, ook (historische speel)films zijn een veel gebruikt medium voor educatie. Maar men kan bijvoorbeeld ook een bezoek brengen aan een herinneringsplaats zoals de Ijzertoren, In Flanders Fields, ... (Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie 2011)

Historische empathie en verbondenheid helpt leerlingen om zich meer bewust te worden van de geschiedenis en van zichzelf. Zo is het gebruiken van primaire bronnen, waar individuen aan het woord komen, hierbij noodzakelijk. Ook is het belangrijk dat de betrokkenen zoveel mogelijk als mens worden voorgesteld en niet louter als statistiek. Inzicht in de dromen, ideeën, gevoelens en plannen van anderen zorgen ervoor dat er minder afstandelijkheid en onverschilligheid is. (Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie 2011)

Bij reflectie en actie wordt ontwikkelen van waarden benadrukt. Dit door via reflectie aan de slag te gaan en zich daarnaast ook te richten op actie. Reflectie daagt uit tot denkoefeningen. Zo kunnen we bijvoorbeeld nadenken waarmee we oorlog kunnen vergelijken en hoe we dit kunnen vermijden. Het woord actie vinden we ook terug in 'actief respect'. We kunnen dit beschrijven als het voorbereiden van jongeren op actief burgerschap in de samenleving. Hier kunnen we bijvoorbeeld denken aan het oprichten van acties voor mensenrechten of het overbrengen van een boodschap naar anderen toe. (Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie 2011)

Deze drie pijlers waar herinneringseducatie op steunt, kan je zien als na te streven doelen en ze spelen dan ook constant op elkaar in. Kennis en inzicht zijn de basisstap om op een goede manier aan de volgende twee aspecten te kunnen werken, want zonder kennis en inzicht blijven empathie en verbondenheid en reflectie en actie inhoudsloos. Maar door bijvoorbeeld 'het geleerde' in aspect reflectie en actie over te slaan, blijven de aspecten van kennis en empathie oppervlakkig en moraliserend. (Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie 2011)

3.2.2 Tips voor herinneringseducatie

Volgens Vercauteren en Jacobs (2012) is er een belangrijk vraag voor mensen die aan herinneringseducatie willen werken. Namelijk, hoe zij het verhaal van de Eerste Wereldoorlog op een duurzame en kwalitatieve manier kunnen overbrengen aan verschillende doelgroepen. Want zeker voor jonge kinderen is het werken rond de Eerste Wereldoorlog niet zo evident. Toch wordt er in het kader van de herdenking een sterke nadruk gelegd op jongeren. Tijdens ons bezoek aan het Flanders Fields Museum maakten wij kennis met Wouter Sinaeve (2014) die ons de volgende tips meegaf om te kunnen werken aan herinneringseducatie. Hieronder vind je enkele tips om herinneringseducatie concreet en op een kwaliteitsvolle manier in de klas te kunnen brengen. (Vercauteren en Jacobs, 2012; Canon Cultuurcel 2014)

- Leren over oorlog kan hevige reacties losweken. Houd in het bijzonder rekening met jonge leerlingen en leerlingen met een eigen oorlogsverleden. (Canon Cultuurcel 2014)
- Leg een link met de hedendaagse maatschappij. Ook de dag van vandaag komen er nog vaak conflicten voor. Tussen conflicten van nu en het conflict van vroeger kan je parallellen trekken. (Sinaeve, 2014; Vercauteren en Jacobs, 2012)
- Ga op zoek naar tijdloze mechanismen zoals propaganda, uitsluiting en machtsmisbruik. (Canon Cultuurcel 2014)
- Maak de context breder en leg ook de nadruk op vrede, mensenrechten, democratie, ... in onze samenleving. (Sinaeve, 2014; Vercauteren en Jacobs, 2012)
- Heb aandacht voor hoopvolle verhalen. Mensen voeren oorlog, maar verzetten zich er ook tegen zoals we bijvoorbeeld eerder hebben besproken bij het hoofdstuk 'oorlogskunst'. (Canon Cultuurcel 2014)
- Wanneer je een multiculturele klasgroep hebt met jongeren van verschillende achtergronden, kun je je zeker focussen op het internationale karakter van de oorlog en de samenwerking tussen de verschillende landen. Maar ook op de vluchtelingen en de migratie. (Canon Cultuurcel 2014)
- Wees voorzichtig met het naspelen van historische gebeurtenissen. Het mag geen 'spel' worden. (Canon Cultuurcel 2014)
- Neem thema's waar kinderen zichzelf in kunnen herkennen, zoals 'Hoe gingen kinderen naar school tijdens WO1? Welke spelletjes speelden kinderen tijdens de oorlog?' (Sinaeve, 2014; Vercauteren en Jacobs, 2012)
- Herdenkingen en ooggetuigen vergroten de betrokkenheid van de leerlingen. Blijf er van bewust dat ze soms een gekleurd verhaal vertellen. (Canon Cultuurcel 2014)
- Let ervoor op dat de beelden en foto's die je toont/gebruikt niet te schokkend of confronterend zijn. Informeer je vooraf over de inhoud die je aanbiedt. (Sinaeve, 2014; Vercauteren en Jacobs, 2012)
- Vertel de leerlingen niet WAT ze moeten denken, maar DAT ze moeten denken. (Canon Cultuurcel 2014)
- Maak gebruik van de vele educatieve pakketten die al ontwikkeld werden, specifiek rond WO1. Hier kun je veel ideeën uithalen. Het Flanders Fields Museum heeft verschillende educatieve pakketten ontworpen voor scholen en jongeren. (Sinaeve, 2014; Vercauteren en Jacobs, 2012)

Naar de praktijk

De school en gemeente waar onze projectweek door ging

Wij kozen ervoor om ons onderzoek te doen in een school waar het onderwerp erg leeft. In de Vrije Basisschool Langemark is de directie zeer geïnteresseerd in de Eerste Wereldoorlog. Hij is namelijk gids in Ieper en omstreken. Dit zorgde ervoor dat het voor ons een grote uitdaging was om de directie te verbazen met ons project. De school bevindt zich ook in de streek waar de Eerste Wereldoorlog niet weg te denken is doordat daar verschillende veldslagen plaats vonden. Het was hierdoor voor ons misschien al iets makkelijker om de oorlog aan te brengen aangezien de kinderen in hun omgeving veel overblijfselen zien van de Grote Oorlog, waardoor wij alles wat beter konden concretiseren.

De leeftijdsgroep waarmee werd gewerkt

De projectweek werd georganiseerd in de derde kleuterklas. Dit waren kinderen met een leeftijd van 5 tot 6 jaar.

Het aantal kinderen dat deelnamen aan de projectweek

De klas telt 25 kleuters.

Algemene schets van onze experimenten

Wij brachten de Eerste Wereldoorlog aan met behulp van een zelfgemaakt prentenboek. Het verhaal gaat over een 5-jarige jongen, Miel, die ruzie krijgt met zijn vriend Mathis. Miel vindt dit helemaal niet fijn. Op weg naar huis stapt hij voorbij het huis van opa. Zijn opa roept Miel binnen. Miel vertelt aan zijn opa dat hij ruzie heeft met zijn vriend. Opa zegt dat er vroeger een hele grote ruzie was met heel erg veel mensen. Die deden elkaar pijn en doordat er zoveel mensen betrokken waren kreeg die ruzie de naam Grote Oorlog.

Op deze manier krijgen de kleuters te maken met het conflict van de Eerste Wereldoorlog, maar dan wel via ruzies uit hun leefwereld.

In het prentenboek wordt ingegaan op verschillende thema's van de oorlog en bij die thema's hoort ook telkens een kunstwerk, een kunstenaar en een bepaalde techniek. Het is dan aan de kinderen om samen met ons kunst te maken als verwerking van het verhaal en om aan te tonen dat ruzie en oorlog helemaal niet fijn zijn. De kunstige verwerkingen zijn eerder innovatief in de kleuterklas. Dat maakt alles vernieuwend en verrassend.

Het eerste deel van het verhaal gaat in op wapens. Maar dan wel gelinkt aan de leefwereld van kinderen. Zo hebben wij het over stokken en stenen als wapen. Hierbij hoort de kunstvorm land art van Christo Vladimirov Javacheff. We bekijken de kunst, leggen de link met verhaal en maken zelf een kunstige verwerking. In dit deel wordt een vredesboom gemaakt en stenige kunst. We maken de vredesboom door takken in te pakken met wol en dan alle takken samen in een grote pot te steken. Onze stenige kunst bestaat uit stenen die beschilderd worden met foamverf.

In het tweede deel wil Miel zich verstoppen voor zijn vriend. Hier gaan we in op de camouflage. De kinderen krijgen een kunstwerk te zien van Pablo Picasso. Hij gebruikte camouflagekleuren om een vrachtwagen te beschilderen. De kinderen mogen daarna als verwerking een wit T-shirt camoufleren door met zelfgemaakte camouflagekleuren en natuurlijk materiaal zoals gras, steen, bladeren, ... hun T-shirt te beschilderen. Ook mogen ze een foto van hun gezicht helemaal camoufleren door met crêpepapier en water kleur op het gezicht aan te brengen.

Het derde deel van het verhaal gaat in op muziek tijdens de oorlog. Miel voelt zich alleen, wanneer opa dit opmerkt vertelt hij hem dat mensen vroeger ook vaak alleen waren in de oorlog. Hij vertelt dat ze dan soms wel eens muziek maakten en liedjes zongen om zich minder alleen te voelen. Hier gebruiken we een liedje dat werd gecomponeerd door Ludwig van Beethoven en die werd gecoverd door Willem Vermandere. ('Who are we?') Om hierop een verwerking te maken lieten wij de melodie inspelen door een dwarsfluit en maakten we daar onze eigen tekst op die we dan aanbrachten bij de kinderen. Dit lied zal later nog worden gebruikt.

In het vierde deel van de tekst sluiten de jongens terug vriendschap. Ze gaan samen met 2 andere vrienden, Robbe en Ralf, voetballen. Plots krijgen Robbe en Ralf ruzie. Miel en Mathis ondervonden dat ruzie maken helemaal niet fijn is en daarom willen ze iets doen aan de ruzie van hun vrienden. Ze willen dit laten weten aan zoveel mogelijk mensen. Maar hoe doen ze dat? Opa die heeft een oplossing. Tijdens de oorlog was er ook even geen ruzie meer tussen de vijanden. Op kerstdag werden er geen wapens gebruikt en werd er zelfs samen gevoetbald. Jammer genoeg werden ze de dag erna al terug aangespoord om te vechten. Om dit niet te vergeten hebben ze prentbriefkaarten rond gestuurd. De verwerking daarop is dat de kinderen zelf prentbriefkaarten mogen ontwerpen door collages te maken over vriendschap. Vroeger werden ook propagandafilmpjes de wereld in gestuurd. Dit krijgen de kinderen in het verhaal te zien als kunst uit de oorlogstijd. Dit is dan ook een tweede verwerking, het maken van een stopmotionfilmpje met de kleuters.

Als vijfde onderdeel van het verhaal wil Miel iets geven aan zijn vriend om te tonen dat hij blij is dat ze terug vrienden zijn. Opa die legt meteen te link naar de poppie. De klaproos is namelijk het symbool waarmee de Grote Oorlog vandaag de dag wordt herdacht. Loopgravenkunst of trench art wordt hier aangebracht. De soldaten maakten kunstwerken door te krassen en te snijden in lege hulzen van bommen. Als verwerking maken wij met de kleuters poppies door te kerven in piepschuim en daar dan afdrukken mee te maken. Ook maken we poppies door te knippen in plastic bekens. We maken ook een reuze groot poppieschilderij. Dit doen we door ballonnen te vullen met water, die te rollen in verf en afdrukken te maken op een groot wit doek.

Tot slot vertelt opa wat meer over zijn vriend tijdens de oorlog. Hij is gesneuveld en wil hem een bezoek brengen. Helemaal op het eind van het verhaal gaan Miel en opa naar de Belgische Militaire Begraafplaats waar de vriend zijn laatste rustplaats kreeg. Een kunstverwerking is hier niet op gemaakt, maar dan is het de bedoeling dat we met de kleuters op stap gaan naar een Belgische Militaire Begraafplaats waar de kinderen met het nodige respect en stilte op zoek gaan naar de vriend van opa. Op de begraafplaats wordt het lied nog eens gezongen dat ze eerder al hadden aangeleerd. Er worden ook zelfgemaakte poppies achtergelaten op de begraafplaats als eerbetoon voor bepaalde soldaten.

Dat was de korte inhoud van het verhaal en de kunstige verwerkingen hierop. Na de verwerking van elk deel wordt er een terugblik voorzien om te polsen naar het respect en de empathie van de kleuters.

Onze ervaringen

Positieve ervaringen

- Het was zeer aangenaam te zien dat de kinderen zo geboeid en betrokken waren met dit thema. Het gevaar zat er wel in dat de kleuters de oorlog zouden overnemen in hun spel en 'oorlogje' zouden spelen. Dit was helemaal niet het geval. Wij konden de kleuters aantonen dat oorlog helemaal niet leuk is. Deze opzet is met glans geslaagd!
- Tijdens het bezoek aan de Belgische Militaire Begraafplaats waren de kleuters rustig en konden zij hun respect en medeleven met de gesneuvelde soldaten en hun nabestaanden uiten.
- Dit thema leefde echt bij de kleuters. Zo werden er met de kleuters van thuis uit ook foto's van vroeger en zaken over de oorlog meegegeven.
- De verschillende technieken die we in deze 3^e kleuterklas hebben uitgetest waren innovatief en werden nog niet vaak gebruikt door veel leerkrachten. Daarom was het voor ons wel spannend om te zien hoe de kleuters dit zouden ervaren. Met veel plezier kunnen we zeggen dat de kinderen alles zeer leuk vonden en er prachtige werkjes zijn uitgevloeid.
- Het was ook verrassend om te zien hoeveel kleuters wat wisten te vertellen over de oorlog. En hoe ze soms met verhalen kwamen over overgrootouders van de oorlog.
- We willen nog eens vermelden dat we ons zeer welkom hebben gevoeld op onze pilotschool. De directie van de vrije basisschool Langemark heeft ons met open armen ontvangen. Hij heeft ons met zijn ervaringen en kennis als gids goed begeleid tijdens het ontwikkelen van ons materiaal. Ook de leerkrachten van de derde kleuterklas hebben ons de kans gegeven om ons project in hun klas uit te werken en gaven ons de nodige tips en tricks om in hun klas te functioneren. Het was een zeer aangename samenwerking!

Negatieve ervaringen

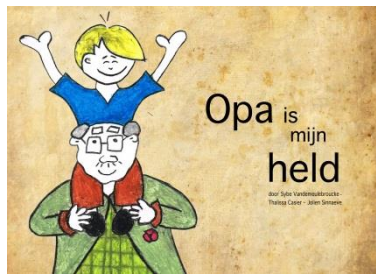
- Iets wat we jammer vinden is dat de ene leerkracht wegens duobaan niet het volledige project heeft kunnen meevolgen. Ondanks dat ze wel zeer enthousiast was en het zelf ook zeer jammer vond dat ze niet de volledige projectweek aanwezig kon zijn.
- Wij vonden één week wel wat kort. Doordat de leerkrachten ook nog een thema uitwerken zou het misschien wel handiger zijn om alles iets meer te spreiden. De leerkrachten hebben namelijk hun eigen BC weinig tot uitwerking kunnen laten komen.

Good practices

Verhaal 'Opa is mijn held!'

Samenwerkingsverband
<p><u>Studenten:</u> Jolien Sinnaeve Thalissa Casier Sybe Vandemeulebroucke</p> <p><u>Pilootschool:</u> Vrije Basisschool Langemark - Directie: Dhr. Danny Jonckheere - Klasjuffen 3^e kleuterklas: Mevr. Christel Ligneel en Mevr. Daisy Vandaele</p> <p><u>Promotor:</u> Mevr. Sieglinde Creemers</p>
Doelgroep
De kleuters van de 3 ^e kleuterklas. 25 leerlingen van 5 jaar.
Omschrijving
<p><u>Vak:</u> Nederlands</p> <p><u>Opzet:</u> We vertellen tijdens de projectweek een zelf ontworpen prentenboek. Wij willen achterhalen of wij de kinderen via een prentenboek aan herinneringseducatie kunnen laten doen over Wereldoorlog 1. Kunnen wij een zwaar thema (zoals Wereldoorlog 1) luchtig, maar toch diepgaand genoeg aanbrenge bij 5-jarige kleuters? In het prentenboek wordt er ook kunst verwerkt waarmee we willen onderzoeken of wij de kinderen empathie en respect kunnen bijbrengen voor conflictsituaties als WO1?</p>
Context
<p><u>Onze onderzoeksvraag gaat als volgt:</u> Hoe kunnen we oudste kleuters via verschillende kunstvormen empathie en respect bijbrengen voor conflictsituaties als WO1?</p> <p>We gaan na of we de kinderen kunnen aantonen via het boek en de daarinverwerkte kunst dat oorlog helemaal niet fijn is. We willen hen laten inzien en respectvol laten terug denken aan de oorlog en heel wat mensen die hebben moeten vechten en gesneuveld zijn.</p>
Werkwijze
<p>Bij het zoeken naar gepaste middelen om Wereldoorlog 1 in de klas te brengen kwamen wij tot de constatactie dat via een prentenboek veel zaken worden overgebracht naar kleuters toe. Vandaar ons idee om te gaan werken met een prentenboek.</p> <p>Daarna gingen we op zoek naar onderwerpen die dicht bij de leefwereld van kinderen liggen waaraan we oorlog konden koppelen. Daarbij kwamen we bij het onderwerp 'conflict tussen kinderen', kort gezegd 'ruzie'.</p> <p>Om een boek te gaan zoeken over een ruzie die goed bij ons thema past was een beetje een</p>

onbegonnen zaak. Vandaar zijn we zelf aan de slag gegaan en hebben we zelf een prentenboek ontworpen. Hieronder volgt de beschrijving van het verhaal en de linken die we leggen naar kunst.

Korte inhoud:

Het verhaal gaat over een 5-jarige jongen, Miel, die ruzie krijgt met zijn vriend Mathis. Miel vindt dit helemaal niet fijn. Op weg naar huis komt hij langs opa en die roept Miel binnen. Miel vertelt aan zijn opa dat hij ruzie heeft met zijn vriend. Opa zegt dat er vroeger een hele grote ruzie was met heel erg veel mensen. Die deden elkaar pijn en doordat er zoveel mensen betrokken waren kreeg die ruzie de naam De Grote Oorlog.

In het prentenboek wordt ingegaan op verschillende thema's van de oorlog en bij die thema's hoort ook telkens een kunstwerk, een kunstenaar en een kunsttechniek. Het is dan aan de kinderen om samen met de leerkracht kunst te maken die ons aantoon dat ruzie en oorlog helemaal niet fijn zijn!

VERHAAL DEEL 1:

Het eerste deel van het verhaal gaat in op wapens. Maar dan wel gelinkt aan de leefwereld van kinderen. Zo hebben wij het over stokken en stenen als wapen. Hierbij hoort de kunstvorm land art van Christo Vladimirov Javacheff. We bekijken de kunst, leggen de link met verhaal en maken zelf een kunstige verwerking. In dit deel wordt een vredesboom gemaakt en stenige kunst. We maken de vredesboom door takken in te pakken met wol en dan alle takken samen in een grote pot te steken. Onze stenige kunst bestaat uit stenen die beschilderd worden met foamverf.

Vredesboom

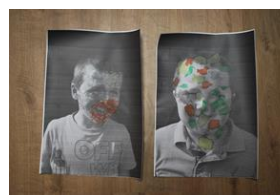
Stenige kunst

VERHAAL DEEL 2:

In het tweede deel wil Miel zich verstoppen voor zijn vriend. Hier gaan we in op de camouflage. De kinderen krijgen een kunstwerk te zien van Pablo Picasso. Hij gebruikte camouflagekleuren om een vrachtwagen te beschilderen. De kinderen mogen daarna als verwerking een wit T-shirt camoufleren door met zelfgemaakte camouflagekleuren en natuurlijk materiaal zoals gras, steen, bladeren, ... hun T-shirt te beschilderen. Ook mogen ze een foto van hun gezicht helemaal camoufleren door met crêpepapier en water kleur op het gezicht aan te brengen.

Camouflage T-shirt

Camouflage gezicht

VERHAAL DEEL 3:

Het derde deel van het verhaal gaat in op muziek tijdens de oorlog. Miel voelt zich alleen, wanneer opa dit opmerkt vertelt hij hem dat mensen vroeger ook vaak alleen waren in de oorlog. Hij vertelt dat ze dan soms wel eens muziek maakten en liedjes zongen om zich minder alleen te voelen. Hier gebruiken we een liedje dat werd gecomponeerd door Ludwig van Beethoven en die werd gecoverd door Willem Vermandere. ('Who are we?') Om hierop een verwerking te maken lieten wij de melodie inspelen door een dwarsfluit en maakten we daar onze eigen tekst op die we dan aanbrachten bij de kinderen.

VERHAAL DEEL 4:

In het vierde deel van het verhaal sluiten de jongens terug vriendschap. Ze gaan samen met 2 andere vrienden, Robbe en Ralf, voetballen. Plots krijgen Robbe en Ralf ruzie. Miel en Mathis ondervonden dat ruzie maken helemaal niet fijn is en daarom willen ze iets doen aan de ruzie van hun vrienden. Ze willen dit laten weten aan zoveel mogelijk mensen. Maar hoe doen ze dat? Opa die heeft een oplossing. Tijdens de oorlog was er ook even geen ruzie meer tussen de vijanden. Op Kerstmis werden er geen wapens gebruikt en werd er zelfs samen gevoetbald. Jammer genoeg werden ze de dag erna al terug aangespoord om te vechten. Om dit niet te vergeten hebben ze prentbriefkaarten rond gestuurd. De verwerking daarop is dat de kinderen zelf prentbriefkaarten mogen ontwerpen door collages te maken over vriendschap. Vroeger werden ook propagandafilmpjes de wereld in gestuurd. Dit krijgen de kinderen in het verhaal te zien als kunst uit de oorlogstijd. Dit is dan ook een tweede verwerking, het maken van een stopmotionfilmpje met de kleuters.

Prentbriefkaarten

VERHAAL DEEL 5:

In het vijfde onderdeel van het verhaal wil Miel iets geven aan zijn vriend om te tonen dat hij blij is dat ze terug vrienden zijn. Opa die legt meteen te link naar de poppie. De klaproos is namelijk het symbool waarmee de Grote Oorlog vandaag de dag wordt herdacht. Loopgravenkunst of trench art wordt hier aangebracht. De soldaten maakten kunstwerken door te krassen en te snijden in lege hulzen van bommen. Als verwerking maken wij met de kleuters poppies door te kerven in piepschuim en daar dan afdrukken mee te maken. Ook maken we poppies door te knippen in plastic bekertjes. We maken ook een reuze groot poppieschilderij. Dit doen we door ballonnen te vullen met water, die te rollen in verf en afdrukken te maken op een groot wit doek.

Kraspoppie

Popieschilderij

Poppieboeket

VERHAAL DEEL 6 (slot):

Tot slot vertelt opa wat meer over zijn vriend tijdens de oorlog. Hij is gesneuveld en wil hem een bezoek brengen. Helemaal op het eind van het verhaal gaan Miel en opa naar de Belgische Militaire Begraafplaats waar de vriend zijn laatste rustplaats kreeg. Een kunstverwerking is hier niet op gemaakt, maar dan is het de bedoeling dat we met de kleuters op stap gaan naar een Belgische Militaire Begraafplaats waar de kinderen met het nodige respect en stilte op zoek gaan naar de vriend van opa. Op de begraafplaats wordt het lied nog eens gezongen dat ze eerder al hadden aangeleerd. Er worden ook zelfgemaakte poppies achtergelaten op de begraafplaats als eerbetoon voor bepaalde soldaten.

Na de verwerking van elk deel wordt er een terugblik voorzien in het boek om te polsen naar het reeds verworven respect en de empathie van de kleuters. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van de prent achter ieder verhaal waar Miel toont wat hij kunstig verwerkte.

Leermiddelen

- Prentenboek 'Opa is mijn held'
- Oude koffer
- (Indien in het bezit: bommenhuls, loodjes, legerkledij, oude trompet)

Leerplandoelen

Leerplandoelstelling luisteren en spreken: L.2.2.2 boodschappen begrijpen (L2221)

Leerplan Nederlands: S.1.7 Spreken over belevenissen, ervaringen, waarnemingen, gebeurtenissen uit de eigen omgeving of over boodschappen van anderen.

S.1.29 Deelnemen aan gesprekjes in de kring onder leiding van de leerkracht.

Ontwikkelingsdoelen

Taalontwikkeling

OA70: auditieve boodschappen interpreteren en er gepast op reageren

1ste OL → Enigszins complexere verhalen begrijpen als die visueel ondersteund worden

3de OL → Genieten van het vertellen van nieuwe, onbekende verhalen

Taalontwikkeling

OA 71 ervaringen verwoorden

1ste OL → spontaan ervaringen en gevoelens onder woorden brengen.

2de OL → reageren op andere kleuters die over hun ervaringen praten door aansluitend eigen ervaringen te vertellen.

Taalontwikkeling

OA 72 ervaringen uitwisselen

3de OL → In groepsgesprekken naar andere kleuters luisteren en genieten van spreken met elkaar.

Evaluatie

Eerst en vooral waren de mentoren en de directie van de school zeer enthousiast over het project. Zij vonden het een vernieuwend gegeven om Wereldoorlog 1 in de kleuterklas te brengen. Ze waren dan ook zeer verrast over onze aanpak om in deze opzet te slagen. Ze vonden de projectweek een creatieve, verrijkende week met leuke activiteiten. De juffen vonden de activiteiten zeer innovatief en leerrijk, ook voor henzelf. Er werd gebruik gemaakt van nieuwe technieken die nog niet zo bekend zijn in de kleuterklas.

De kinderen die waren zeer betrokken en geboeid tijdens de verhaalmomenten. Ze waren stil, zeer aandachtig en antwoorden gericht op de gestelde vragen. Ze konden zeer goed vertellen waarover het verhaal ging. Bepaalde kleuters konden zich ook inleven in het verhaal en in de personages. Het thema leefde in de klas. Dit dan wel op een positieve manier. Daarmee bedoelen we dat de oorlog werd herdacht als negatief en niet als iets normaal. Ze gingen geen 'oorlogje' spelen op de speelplaats, want oorlog is niet leuk. De kinderen deden ook zeer goed mee aan de beeldende activiteiten. Ze deden de activiteiten graag en er werden prachtige resultaten afgeleverd. De kleuters wisten ook waarom we deze verwerkingen deden op het verhaal. Ze konden goed verwoorden wat we zouden doen en waarom we dit zouden doen. Zo konden de kleuters goed vertellen dat wij een vredesboom zouden maken omdat we willen dat er geen oorlog meer zal zijn en dat we ruzie helemaal niet leuk vinden.

Tot slot willen we zeggen dat wij ons als studenten zeer goed hebben geamuseerd tijdens de projectweek. Het was zeer leuk om te zien hoe dit thema leefde in de klas. Je kon goed afleiden dat de link van het conflict, de ruzie uit het verhaal, werd gekoppeld naar het negatieve van de oorlog. Onze opzet om de kinderen aan te tonen dat ruzie en oorlog helemaal niet leuk is, is zeer goed geslaagd. Ook was het voor ons een spannend, innovatief project. Iets dat nog zeer weinig voorkomt in de kleuterklas op een geslaagde manier aanbrengen bij kleuters is niet iets dat zomaar van een leien dakje loopt. Het ontwerpen van een prentenboek, het zoeken van creatieve kunstverwerkingen, het zoeken van concrete kunstwerken die je kan linken aan ons thema, ... Dit alles was een zeer verrijkend gegeven. Het was aangenaam te zien hoe de kinderen door de opdrachten die wij gaven tot zo'n mooie werkjes konden komen. We zijn echt tevreden over het resultaat van onze projectweek.

Bijkomende informatie

Alle nodige zaken zijn terug te vinden in de handleiding, de scriptie en het boek 'Opa is mijn held'.

Bezoek aan de Belgische Militaire begraafplaats

Samenwerkingsverband
<u>Studenten:</u> Jolien Sinnaeve Thalissa Casier Sybe Vandemeulebroucke <u>Pilootschool:</u> Vrije Basisschool Langemark - Directie: Dhr. Danny Jonckheere - Klasjuffen 3 ^e kleuterklas: Mevr. Christel Ligneel en Mevr. Daisy Vandaele <u>Promotor:</u> Mevr. Sieglinde Creemers
Doelgroep
De kleuters van de 3 ^e kleuterklas. 25 leerlingen van 5 jaar.
Omschrijving
<u>Vak:</u> Wero <u>Opzet:</u> We vertellen tijdens de projectweek een zelf ontworpen prentenboek. Wij willen achterhalen of wij de kinderen via een prentenboek aan herinneringseducatie kunnen laten doen over Wereldoorlog 1. Met deze activiteit willen wij kijken of onze opzet is geslaagd en of de kinderen empathie en respect hebben voor de gesneuvelden.
Context
<u>Onze onderzoeksvraag gaat als volgt:</u> Hoe kunnen we oudste kleuters via verschillende kunstvormen empathie en respect bijbrengen voor conflictsituaties als WO1? We gaan na of we de kinderen kunnen aantonen via het boek en de daarinverwerkte kunst dat oorlog helemaal niet fijn is. We willen hen laten inzien en respectvol laten terug denken dat heel wat mensen hebben moeten vechten en gesneuveld zijn.
Werkwijze
INLEIDING Herhaal samen met de kleuters even kort wat er in het vijfde deel van het verhaal aan bod kwam. Vertel daarna het 6 ^{de} deel van het verhaal 'opa is mijn held' aan de kleuters. Zorg voor de nodige intonatie en expressie. Beschouw daarna een foto of prent van een Militaire begraafplaats in je buurt en stel hierbij de vragen die in het boek vermeld staan. Zoals: - Wat zie je? - Wat is een begraafplaats? - Wie zou daar begraven zijn? - Van welk land zouden de soldaten zijn? - Is het daar luid of stil? Waarom?

MIDDEN

Vooraleer je naar de begraafplaats vertrekt, is het goed om enkele afspraken te maken met de kleuters. Je kan vooraf een route uitstippelen, om dit dan samen met de kleuters af te leggen. Tijdens het wandelen op de begraafplaats worden de graven geobserveerd. Zo kan worden gekeken naar de vlaggen die op de graven te zien zijn, kan er gekeken worden naar foto's of voorwerpen bij bepaalde graven, kan gekeken worden naar de plaats waar de graven zich bevinden, ... Bij het aankomen op de begraafplaats kunnen de kleuters hun zelfgemaakte poppies plaatsen op het graf van een gesneuvelde soldaat (of meerdere soldaten). Het lied dat eerder werd aangebracht kan eventueel ook eens worden gezongen als eerbetoon voor de overleden mannen.

SLOT

Eenmaal terug op school kun je samen met de kinderen terugblikken op bezoek en op de voorbije week aan de hand van zelfgemaakte foto's. Vraag vooral naar hun opgedane ervaringen.

Leermiddelen

- Zesde deel van het verhaal 'Opa is mijn held'
- Foto's van eigen Militaire Begraafplaats in de streek
- Voorwerp om op de begraafplaats het graf aan te duiden
- Poppieboeket gemaakt door de kleuters

Leerplandoelen

Leerplan Wereldoriëntatie: mens en zingeving

- Mensen zijn uniek:

2.5 Kinderen zien in dat elke mens 'iemand' is, 'iets betekent', en op de één of andere wijze blijft voortleven in de herinnering van anderen.

Dat houdt in dat ze ervaren, vaststellen en uiten dat de herinnering aan mensen levendig blijft door wat ze nalieten aan objecten, realisaties, ideeën, uitspraken, ...

Ontwikkelingsdoelen

Morele ontwikkeling

OA) 25 zich oriënteren op waarden

OL 2 → zich inzetten voor waarden die zichtbaar en tastbaar gemaakt kunnen worden door kleuters (bijvoorbeeld eerlijk zijn, zorgen voor anderen, zorg dragen voor materialen, geweldloosheid, respect voor anderen, dankbaarheid, respect voor de natuur, vriendschap, dienstbaarheid ...).

Morele ontwikkeling

OA) 23 ervaren wat zinvol, mooi, goed, waar is

OL 1 → uitkijken en opkijken naar mensen die goed doen

Evaluatie

Het was zeer spannend om te weten hoe de kinderen zouden reageren op de begraafplaats. Er werden vooraf wel goede afspraken gemaakt, maar toch blijft het afwachten hoe alles zal verlopen. Het was een zeer aangenamen namiddag. Het bezoek verliep vlot, rustig en net zoals we het hadden voorzien. Wij waren heel blij en ook verrast om te zien hoe aandachtig en rustig de kinderen waren op de begraafplaats.

De kinderen waren onder de indruk van de begraafplaats. Ze deden wat van hen werd verwacht en ze bleven gedurende het bezoek rustig zoals het hoort. De kinderen hadden respect op de begraafplaats en genoten van de muziek op de begraafplaats toen we liedje zongen. Door de stilte die er toen heerste kregen we een koude rilling. Je kon ook zichtbaar zien dat de kinderen het fantastisch vonden dat hun eigen kunstwerkje mocht worden achter gelaten op de begraafplaats. De directie, de leerkracht en de ouders die ook aanwezig waren op de begraafplaats die vonden het facinerend om te zien hoe het ganse bezoek in elkaar zat. De kinderen die zo geboeid waren en de stilte die er was na het zingen van het lied toonde aan dat zelfs de ouders onder de indruk waren.

Bijkomende informatie

De meest nodige informatie kan bekomen worden in het boek 'Opa is mijn held', in de scriptie en in de handleiding. Misschien is het voor de leerkracht wel handig om zelf op zoek te gaan naar een militaire begraafplaats die zich niet zo ver van de school bevindt. Een beetje achtergrondinformatie over de betreffende begraafplaats is ook steeds aangewezen.

Algemeen besluit

“Hoe kunnen we de oudste kleuters via verschillende kunstvormen empathie en respect bijbrengen voor conflictsituaties als WO1?”

Met deze zeer boeiende onderzoeksvraag gingen wij aan de slag de komende maanden.

In dit besluit volgt een korte samenvatting van deze scriptie.

Het eerste begrip dat onder de loep werd genomen in de visietekst is ‘conflict’. Zoals we al zeiden ligt conflict aan de basis van oorlog. Een conflict is namelijk een meningsverschil tussen mensen of groepen over een bepaald onderwerp. Als die beide partijen geen moeite doen om hun idee daarover aan te passen en het conflict dus niet opgelost kan worden, zal dit leiden tot ruzies van verschillende aard. Hieruit kan er uiteindelijk dan ook oorlog ontstaan. Conflicten die zijn overal te vinden. In iedere leefomgeving van iedere persoon, dus ook bij kinderen. Voor hen zijn die conflicten natuurlijk in een veel minder erge vorm. Bij kinderen spreken we over ongelukjes, meningsverschillen of ruzies. Het is zeker niet erg dat jonge kinderen conflicten hebben, want dit goed is voor hun ontwikkeling. Ze leren zich weerbaar opstellen en leren een correcte manier van communiceren aan. Omdat er bijna dagelijks in de klas conflicten voorkomen, vinden we het belangrijk om aandacht te besteden hoe we als leerkracht op een creatieve manier kunnen omgaan met conflicten bij kinderen. Daarom geven we ook enkele tips mee. Natuurlijk is verder onderzoek over omgaan met conflicten in de klas geen overbodige luxe. Wij vinden ruzie dan ook een zeer goede aanzet om oorlog in de kleuterklas aan te brengen. Een link leggen tussen ruzie en de oorlog. We kunnen verschillende soorten conflicten onderscheiden, namelijk een instrumentele- of taakconflict, sociaal-emotioneel of persoonlijk conflict en belangenconflict. Naast soorten conflicten zijn er ook verschillende conflictstijlen. Deze geven weer hoe je als persoon kan omgaan met een conflict. Dit wordt opgedeeld in vijf omgangsvormen, namelijk vermijden, toegeven, doordrukken, compromissen sluiten en samenwerken.

Het volgende onderwerp van onze visietekst is ‘kunst’. Een sluitende definitie is niet te vinden over kunst. Zo hebben wij er vele verschillende gevonden. Er wordt gezegd dat een werk pas een kunstwerk wordt, wanneer de kunstenaar het werk als kunst ziet, de toeschouwers het ook eens zijn over de benaming ervan en het werk al een hele tijd gezien wordt als kunst. Kinderen die hebben van nature al een aanleg voor kunst en cultuur. Natuurlijk zullen kinderen die thuis vaak in contact komen met kunst meer geïnteresseerd zijn in kunst dan kinderen die geen contact hebben met kunst. Toch worden alle kinderen met kunst in contact gebracht in hun leefomgeving. Hetzij in school, hetzij in een jeugdbeweging of andere organisaties. Daardoor is kunsteducatie in het onderwijs zeer belangrijk.

Zo krijgen kinderen de kans niet om hun kunstzinnige talenten te kunnen ontwikkelen. Daarom streeft het ministerie van onderwijs en vorming ernaar om kunsteducatie in het onderwijs te integreren. Vandaar werden ook specifieke doelen in het ontwikkelingsplan geschreven. Er zijn 3 leervormen om aan kunsteducatie te doen namelijk een actieve, receptieve of reflectieve manier. Een combinatie van deze leervormen is de meest doeltreffende manier van kunsteducatie. Kunst die had tijdens de oorlog en nu nog steeds een bepaald doel. Zo kan kunst gebruikt worden als propaganda, protest, therapie en herinnering.

Tot slot bespreken we het onderwerp 'herinneringseducatie'. Vaak blijkt het dat herinneringen aan eenzelfde gebeurtenis verschilt van persoon tot persoon. Dit heeft te maken met de verbinding van het geheugen tussen de beleving van elk individu. Iedereen heeft een andere herinnering aan de voorbije gebeurtenissen. Er is dus een verschil tussen collectief geheugen en individueel geheugen. Hoe dit tot stand komt is niet goed geweten. Er zijn 2 grote factoren die de herdenking beïnvloeden. De eerste factor is van financiële aard. Dat betekent dat deze manier van herdenken zeer commercieel gericht is. Zoals bijvoorbeeld de poppie. De tweede factor is de omgeving. Hiermee wordt de sociale context van de mens bedoeld. Zo zal de verliezer de oorlog anders herdenken dan de winnaars. Door herinneringseducatie wil men de kinderen en jongeren een periode die veel menselijk leed kende laten herdenken en wil hen aantonen dat zo iets niet meer mag gebeuren. Ze moeten niet enkel het verleden herdenken, maar moeten er ook uit leren. Herinneringseducatie die steunt op drie pijlers. Een eerste gaat over het overbrengen van kennis en inzicht. Dit is een noodzakelijke basis voor herinneringseducatie. Een tweede gaat over Historische empathie en verbondenheid. Die helpt leerlingen om zich meer bewust te worden van de geschiedenis en van zichzelf. En als laatste pijler hebben we reflectie en actie. Dit is belangrijk bij het ontwikkelen van waarden. Door via reflectie aan de slag te gaan en zich daarnaast ook te richten op actie. Als deze drie pijlers niet worden vervolledigd, kan ook niet gesproken worden over herinneringseducatie. In de visietekst geven we ook enkele tips mee om aan herinneringseducatie te doen. Misschien zouden door verder onderzoek wel nog bepaalde tips de lijst kunnen vervolledigen.

De onderzoeksvraag

Na informatie te hebben opgezocht over ons thema gingen wij op onderzoek in de derde kleuterklas. Zo konden wij een antwoord formuleren op onze onderzoeksvraag.

“Hoe kunnen we de oudste kleuters via verschillende kunstvormen empathie en respect bijbrengen voor conflictsituaties als WO1?”

Uit de testen die we deden in de klas kunnen wij zeggen dat een prentenboek een zeer goed middel hiervoor is. Wij ontwierpen ons eigen prentenboek waarin we de kleuters lieten kennismaken met een 5-jarige jongen die ruzie had met zijn vriend. Toen de jongen naar zijn opa stapte en zei wat er aan de hand was vertelde opa een verhaal over de Grote Oorlog. Zo raakten de kinderen via hun eigen leefwereld, ruzie, in contact met Wereldoorlog 1. Doorheen de verschillende verhalen leren de kinderen bepaalde facetten van de oorlog zoals wapens, camouflage, muziek, propaganda en herdenking. Om alles nog meer de kinderen te laten beleven werd in het prentenboek ook gebruik gemaakt van kunst. Er werden verschillende kunstenaars, kunstwerken en kunsttechnieken aangebracht. Aan de hand van die kunstwerken lieten wij de kinderen ook zelf actief aan de slag gaan. Na een brainstorm mochten ze zelf kunst maken door verschillende technieken toe te passen. Tijdens het maken van de kunst werd vaak gepolst bij de kinderen waarom we die kunstwerken precies maakten.

Daaruit bleek dat de kinderen heel goed wisten waarom we poppies gebruiken om te herdenken. Dat we takken versierden om er een vredesboom mee te maken en dat takken niet gebruikt mogen worden om anderen pijn te doen. Zo wisten ze ook dat wapens helemaal niet goed zijn om te gebruiken. Ze konden ook zeggen waarvoor soldaten gecamoufleerd moesten zijn. De kinderen konden verwoorden dat ze oorlog niet fijn vinden en dat mensen pijn doen helemaal niet leuk is. Op het eind van onze projectweek kwam de grote test om te zien of we de kinderen nu effectief wel empathie en respect hebben bijgebracht. We gingen namelijk naar een Belgische militaire begraafplaats. Daar was te zien dat onze opzet geslaagd was. De kinderen waren zeer rustig en konden spontaan vertellen over de graven en de poppies die te zien waren op de graven. Toen we het aangeleerde liedje zongen op de begraafplaats, was het muisstil. Ook spontane reacties kwamen boven op de begraafplaats. Zo konden de kleuters ons vertellen dat die gecamoufleerd waren en dat die waarschijnlijk ook hun vrienden kwamen bezoeken die hadden moeten vechten in de oorlog. Terug op school kwam er ook een reactie van een kleuter die ons verbeterde toen we zeiden dat soldaten mee hadden gevochten. Die kleuter reageerde door te zeggen: “Die mensen hebben moeten mee vechten. Ze konden dat niet kiezen!”

Ons project is geslaagd.

Bibliografie

- Alexander, S. (2013). Zonder piano geen muziek. *Kunsttijdschrift Vlaanderen*.
- Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie. (2011, 01 26). *Toetssteen Herinneringseducatie*.
Opgehaald van Herinneringseducatie.be:
http://www.herinneringseducatie.be/Portals/3/boekje_bch_definitief_zonder_spreads.pdf
- Bossuyt, T. (2013, September). Noties bij het denken over kinderen en kunst. (J. Meulemeester, Red.)
Kunsttijdschrift Vlaanderen, 126 - 128.
- Brodie, J. (1961). *The prime of Miss Jean Brodie*.
- Bruin-Meijer, M. (2008). De religieuze zoektocht van ouders en kinderen. *Fontys Hogeschool Theologie en Levensbeschouwing*.
- CANON Cultuurcel. (2013). 100 jaar Grote Oorlog. Brussel, Vlaanderen.
- Chielens, W., Sinaeve, W., & Deheegher, F. (2012). *Het droommuseum van Dré*. Brugge: Hannibal.
- Coghe, K. Vlaamse velden. *vertaling*.
- Cultuur op school. (sd). *Wat is cultuureducatie?* Opgehaald van Cultuur op school Zoetemeer:
<http://www.cultuuropschool.nl/info/wat-is-cultuureducatie/>
- De Braekeleer, J. (2006). Studiedag publiek en cultuur in Brussel.
- de Groot, M. (2005). *Conflict hanteren*. Opgehaald van carrièretijger:
<http://www.carrièretijger.nl/functioneren/samenwerken/sociale-vaardigheden/conflicten-hanteren>
- de Haan, D., & Singer, E. (2006). communiceren in conflicten, jonge kinderen in conflict. Opgehaald van het jonge kind online: http://www.hjk-online.nl/assets/documentenservice_zen/hjk/archief/2006/10_juni_2006/jrg33-juni2006-dehaansinger-communicereninconflicten-jongekindereninconflict.pdf
- de Jong, K. Wat een kunst! *Wat is Kunst?* Gottmer Haarlem.
- Depestel, A. (2009, 09 1). Kunstgeschiedenis. *Kunst voor 1945*. Ieper, West-Vlaandere, België: HFI Ieper.
- Dumoustier, D. (1962). Kunst en oorlog.
- Elam, & Gedi. *Collectief geheugen*.
- Elger, D. (2005). *Dadisme*. Keulen: Taschen.
- En-sie. (2013). *conflict*. Opgehaald van Definitie en betekenis: www.ensie.nl/definitie/Conflict
- Evans, K., & Dubowski, J. (2001). *Art therapy with children on the autistic spectrum beyond words*. Londen: Jessica Kingsley Publishers.

- Filmmuseum (Regisseur). (1914-1918). *De Eerste Wereldoorlog* [Film].
- Flanders Fields Museum. (2014). *Gedicht*. Opgehaald van In Flanders Fields Museum: www.inflandersfields.be/nl/kenniscentrum/collecties/iff-gedicht
- Geschiedenis24. (2008). *Liefde en strijd bezongen*. Opgehaald van Liedjes uit de Eerste Wereldoorlog: <http://www.geschiedenis24.nl/nieuws/2008/november/Liedjes-uit-de-Eerste-Wereldoorlog.html>
- Grandfield, L., & Wilson, J. (1999). *In Flanders Field*. Antwerpen: C. de Vries-Brouwers.
- J. Alford, K. (1916). *The great little Army*.
- J. Saunders, N. (2004). *Loopgravenkunst*. Brugge: Van de Wiele.
- Judge, J. (1912). *It's a long way tot tipperary*.
- Kabinet Vlaams minister van Onderwijs en Vorming. (2009, 03 17). *Herinneringseducatie doet kinderen en jongeren nadenken over democratie, vrijheid en verdraagzaamheid*. Opgehaald van http://www.vlaanderen.be/int/sites/iv.devlh.vlaanderen.be.int/files/documenten/Verslag_workshop_dagelijks_leven_tijdens_wo1.pdf
- Kammelar, R. (2007). *Kunstenars en burgers in Duitsland tijdens*. Opgehaald van wereldoorlog1418: <http://www.wereldoorlog1418.nl/berlijn/deel-09-kunstenars/>
- Klasse. (2010). *Meesterlijk! Kunsteducatie voor leraren*. Opgehaald van TV Klasse: <http://www.klasse.be/tvklasse/14788-Kunsteducatie#.UwnFY0J5MxG>
- Leip, H. (1915). *Lili Marleen*.
- Long, N., Wood, M., & Fecser, F. (2003). *Praten met jongeren en kinderen in crisissituaties*. Tielt: Lannoo.
- MCCrae, J. *In Flanders Fields*. Essex Farm.
- Medicinfo. (2011). *Omgaan met conflicten*. Opgehaald van Medicinfo: <http://www.medicinfo.nl/%7Bc9f0cf51-17f3-4880-9995-a411a9080351%7D#{e1d46ce1-f6a6-4f1e-b8f1-1cc8ff119a31}>
- Mesaros, M. (2005). De positie en werkwijze van beeldende therapie in het speciaal onderwijs. (H. Smeijsters, Red.) *Praktijkonderzoek in vaktherapie*, 175-201.
- Meykens, S., & Cluckers, G. (1996). *Kindertekeningen in Ontwikkelingspsychologisch perspectief*. Leuven: Acco.
- Mos, L. (2011). Kleuters als kunstenaar. *Het jonge kind*.
- Near, H. *Why do we kill people who are killing people to show that killing people is wrong*.
- Plate, L., & Smelik, A. (sd). *De hemel kwam al bloedend naar beneden*.

- SchoolTV. (2014). *Sportprenten*. Opgehaald van Schooltv weekjournaal:
www.schooltv.nl/weekjournaal/onderwerpen/item/3425629/spotprenten/
- Serdijn, D. (2003). *Samen kunst kijken*. Utrecht: Het Spectrum.
- Smeijsters, H. (2000 2003). *Handboek Creatieve Therapie*. Bussum.
- Telefacts. (2014). Reclame misleidt.
- Van Dale Woordenboek. (2014). *gratis woordenboek*. Opgehaald van Van Dale:
www.vandale.be/opzoeken#.UwsYnfR5MxF
- van de Vijfeijken, K. (2001). *De Menstekening als Screeningsinstrument voor de Cognitieve Ontwikkeling en Sociaal - Emotionele Problematiek*. Leiden: Grafisch Bedrijf UFB.
- van den Akker, H. (2007). *Wat is kunst eigenlijk?* Opgehaald van Kort voor kids:
<http://www.kunstbuitenbinnentilburg.nl/kortvoorkids/modernekunst/moderne-kunst/>
- Van der Auwera, S. (2008). De herdenking van de Grote Oorlog en Flanders Fields. Antwerpen.
- Van Horn, C. (2007). Het geheim van verwondering. *Telegraaf*.
- Van Lierde, E. (2013). Als ook Wendy en Jamal van kunst genieten, dat zal een droom zijn.
Kunsttijdschrift Vlaanderen.
- Van Vuren, H. (2006). *Conflicten deel 1 tot 5*. Opgehaald van KennisDelen.eu:
<http://www.kennisdelen.eu/conflicten-deel-2-soorten-conflicten-en-hun-kenmerken/>
- van Zweden - van Buren, A. (2007, juli). Autisme en kunst, een vruchtbare relatie.
literatuuronderzoek.
- Vercauteren, G., & Jacobs, T. (2012). Het dagelijks leven tijdens de Eerste Wereldoorlog. Brussel.
- WAK - reporters. (2014). *De grote kunst*. Opgehaald van Week Van Amateurskunsten:
<http://www.wak.be/24>
- Wisse, A. (2009). Kunst als therapie. In *Borstkanker een lijdensweg door de eeuwen heen*. Soest: Boekscout.
- Wolf, N. (2004). *Expressionisme*. Groningen: Taschen.
- Zembylas, T. (2004). Art and public conflict. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*.

